

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти**

**Розвиток дрібної моторики у дітей із ЗНМ як
засіб мовленнєвого
та інтелектуального розвитку**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, групи 627

Гончаренко Валентина Анатоліївна

Керівник:

кандидат філологічних наук, доцент

Костик Л.Б.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від « » _____ 2024 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Олійник М.І.

АНОТАЦІЯ

Гончаренко В.А. Розвиток дрібної моторики у дітей із ЗНМ як засіб мовленнєвого та інтелектуального розвитку.- Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» зі спеціальності 016 «Спеціальна освіта». Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2024. 109 с.

У кваліфікаційній роботі *визначено* взаємозв'язок та взаємовплив дрібної моторики, мовлення та інтелектуального розвитку в дітей дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення; *розглянуто* поняття дрібної моторики та шляхи її впливу на формування мовлення та інтелекту; *описано* вибірку, методи дослідження; *розроблено* комплексну систему розвитку дрібної моторики з урахуванням загального розвитку дитини, її фізичного стану, вікових та індивідуальних особливостей, ступеня розвитку мовлення та інтелекту; *доведено* що впровадження в освітній процес розробленої комплексної системи розвитку дрібної моторики значно покращує мовленнєвий та інтелектуальний розвиток дітей-логопатів.

Ключові слова: дрібна моторика, дошкільники, загальне недорозвинення мовлення, інтелектуальний розвиток, мовленнєвий розвиток.

ABSTRACT

Honcharenko V.A. Development of fine motor skills in children with speech disorders as a means of speech and intellectual development.- Manuscript. Master's qualification thesis for obtaining the Master degree in the specialty of «Special education» (016.6). Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2024. 109 p.

The qualification work identifies the relationship and mutual influence of fine motor skills, speech and intellectual development in older preschool children with general speech underdevelopment; considers the concept of fine motor skills and the ways in which it influences the formation of speech and intelligence; describes the sample, research methods; develops a comprehensive system for the development of fine motor skills, taking into account the general development of the child, his physical condition, age and individual characteristics, the degree of development of speech and intelligence; proves that the introduction of the comprehensive system for the development of fine motor skills developed by us into the educational process significantly improves the speech and intellectual development of older preschoolers with general speech underdevelopment.

Keywords: fine motor skills, preschoolers, general speech underdevelopment, intellectual development, speech development.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ В.А.Гончаренко

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДРІБНОЇ МОТОРИКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ.....	9
1.1. Розвиток дрібної моторики у нормотипових дітей на різних етапах їх розвитку.....	9
1.2. Особливості розвитку дрібної моторики у дошкільників із ЗНМ.....	19
1.3. Вплив розвитку дрібної моторики на формування мовлення та інтелектуальний розвиток у старших дошкільників із ЗНМ.....	26
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ДРІБНОЇ МОТОРИКИ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ.....	36
2.1. Обстеження стану розвитку дрібної моторики та рівня мовленнєвого й інтелектуального розвитку старших дошкільників із ЗНМ.....	36
2.2. Аналіз експериментального дослідження.....	51
2.3. Методики розвитку дрібної моторики у дошкільників із ЗНМ у корекційно-логопедичній роботі.....	59
2.4. Оцінка динаміки сформованості мовлення та розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.....	70
Висновки до розділу 2.....	77
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	81
ДОДАТКИ.....	90

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

ЗНМ – загальне недорозвинення мовлення

ЦНС – центральна нервова система

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ВСТУП

Актуальність теми: Важливою проблемою сьогодення є повноцінний розвиток дітей дошкільного віку. Основні державні документи щодо організації освітнього процесу дітей дошкільного віку («Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті», «Базовий компонент дошкільної освіти», Закон України «Про дошкільну освіту») акцентують увагу на особливості розвитку та формування всіх сфер особистості дитини.

Важливою складовою успішного інтелектуального, мовленнєвого та психофізичного розвитку дитини є сформована дрібна моторика. Дрібна моторика рук «взаємодіє з такими вищими психічними функціями та властивостями свідомості, як увага, мислення, оптико-просторове сприйняття (координація), уява, спостережливість, зорова та рухова пам'ять, мовлення».

Розвиток навичок дрібної моторики важливий ще й тому, що все подальше життя дитини вимагатиме використання точних координованих рухів кистей та пальців рук, які необхідні в повсякденному житті щоб одягатися, малювати, писати, а також виконувати безліч різноманітних побутових та навчальних дій.

У педагогічній літературі проблемі розвитку дрібної моторики рук приділяється особлива увага. Але проаналізувавши роботи різних авторів з розвитку дрібної моторики, ми зазначили, що переважна більшість з них надає перевагу одному чи декільком методам розвитку тонкої моторики: малюванню (Є.В.Чорних), тіньовому театру (А.В.Мельникова), вправам з пальчиками (В.В.Цвинтарний), ліпленню та конструюванню (З.І.Богатєєва). Однак не знайшли чіткої, структурованої, комплексної системи розвитку дрібної моторики з урахуванням загального розвитку дитини, її фізичного стану, вікових та індивідуальних особливостей, ступеня розвитку мовлення та інтелекту.

Враховуючи актуальність та практичну значимість для впровадження в освітній процес в закладах дошкільної освіти, ми обрали тему нашого

дослідження – «Розвиток дрібної моторики у дітей із ЗНМ як засіб мовленнєвого та інтелектуального розвитку».

Метою дослідження є виявлення та наукове обґрунтування впливу дрібної моторики на мовленнєвий та інтелектуальний розвиток дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Відповідно до мети визначено основні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретичні аспекти проблеми розвитку дрібної моторики у дітей із ЗНМ в науковій літературі;
2. Дослідити вплив розвитку дрібної моторики на формування мовлення та інтелектуальний розвиток у старших дошкільників із ЗНМ;
3. Визначити та проаналізувати стан сформованості дрібної моторики пальців рук, мовленнєвий та інтелектуальний розвиток у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ;
4. Розробити та апробувати комплексну систему роботи з розвитку дрібної моторики як інструменту мовленнєвого та інтелектуального розвитку в дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: процес формування дрібної моторики в дітей дошкільного віку з ЗНМ.

Предмет дослідження: розвиток дрібної моторики як інструмент формування мовленнєвого та інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ.

Гіпотеза дослідження: передбачається, що комплексна система роботи з розвитку дрібної моторики дозволить покращити показники мовленнєвого та інтелектуального розвитку в старших дошкільників із ЗНМ, якщо:

- використовувати комплекс різнобічних прийомів та методів розвитку дрібної моторики, таких як: масаж та самомасаж кистей та пальців рук; вправи для розвитку тактильної чутливості та складно координованих рухів пальців та кистей рук; робота з предметами та матеріалом (пластилін, папір, конструктор, прищіпки, намистини, крупи та ін.); різні види пальчикових

ігор, вправи з дрібними предметами, спеціальні вправи для підготовки руки до письма тощо;

- зробити роботу з розвитку та вдосконалення дрібної моторики регулярною, систематичною та включити її навчально-виховний процес ЗДО.

Для вирішення поставлених завдань застосовувалися наступні **методи дослідження**:

1. Теоретичні: вивчення та аналіз науково - методичної літератури з проблеми дослідження, індукція та дедукція, порівняння, узагальнення, що дало можливість розкрити теперішній стан розробки проблеми дослідження, її актуальність та значимість.
2. Емпіричні: вивчення педагогічного досвіду, спостереження, анкетування, діагностичні завдання, педагогічний експеримент, виявлення наявного стану та проблем у процесі формування мовленнєвих компетенцій в дітей.
3. Методи обробки та інтерпретації експериментальних даних.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в обґрунтуванні потенційних можливостей використання розробленої нами системи розвитку дрібної моторики рук дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Кваліфікаційна робота виконана за клопотанням ІРЦ №3
[URL:http://surl.li/ymcvgm](http://surl.li/ymcvgm)

Теоретичне значення та наукова новизна в тому, що проаналізовано особливості розвитку дрібної моторики у дошкільників із ЗНМ; визначено вплив дрібної моторики на формування мовлення та інтелекту старших дошкільників із ЗНМ; досліджено взаємозв'язок та взаємовплив розвитку дрібної моторики з мовленнєвим та інтелектуальним розвитком.; систематизовано теоретичні дані та різні напрями корекційно-розвивальної роботи з дітьми, що сприяють розвитку дрібної моторики та мовлення; визначено критерії, показники та дана якісна характеристика рівнів сформованості дрібної моторики, мовлення та старших дошкільників.

Практичне значення вивчення цієї проблеми полягає в тому, що: запропонована комплексна система вправ для розвитку дрібної моторики у старших дошкільників із ЗНМ може бути використана в практиці педагогів, логопедів, психологів та батьків. Застосування комплексу вправ сприяє корекції розвитку мовлення, інтелекту та дрібної моторики старших дошкільників, що дозволяє організувати планомірну та цілеспрямовану роботу з підготовки дітей до школи.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження та складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел, що нараховує 82 назви (з них іноземною мовою – 6) та додатків. Загальний обсяг становить 109 сторінок друкованого тексту, з них 81 сторінка основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДРІБНОЇ МОТОРИКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ

1.1. Розвиток дрібної моторики у нормотипових дітей на різних етапах їх розвитку.

Згідно визначення Ю.В. Рібцун, дрібна моторика – «сукупність скоординованих дій нервової, м'язової та кісткової систем, часто у поєднанні з зоровою системою у виконанні дрібних та точних рухів кистями та пальцями рук та ніг. У застосуванні до моторних навичок руки та пальців часто використовується термін спритність. До сфери дрібної моторики відноситься велика різноманітність рухів: від примітивних жестів, таких як захоплення об'єктів до дуже дрібних рухів, від яких, наприклад, залежить почерк людини» [57,59].

Розвиток дрібної моторики у нормотипових дітей реалізується у кілька нечітко виражених етапів.

Насамперед, розвиток дрібної моторики починається з несвідомої мимовільної маніпуляції предметами, яка триває до того часу, поки стане усвідомленою розумовою діяльністю, що включає в себе планомірне, цілеспрямоване сприйняття, що супроводжується продуктивними діями. Потім, у вже свідому діяльність вбудовується друга сигнальна система – мовленнєва, яка супроводжує більшу частину діяльності та весь психічний розвиток дитини [3,24].

Як зазначає Є.П. Ільїн, розвиток дрібної моторики у дитини, крім дозрівання кори великих півкуль, також багато в чому обумовлений формуванням нервових волокон, налагодженням роботи координаційного рівня.

Зрозуміти основні психофізіологічні закономірності рухового розвитку в дітей дошкільного віку дозволяє теорія М. О. Бернштейна, згідно якої

«розвиток рухової сфери дитини полягає у формуванні складної організації дій, які забезпечують швидке, правильне і точне виконання різноманітних рухів за рахунок їх виправлення, уточнення та зміни в процесі виконання» [7,42,68].

М. О. Бернштейн описав 5 рівнів організації рухів. Кожен рівень має специфічні, властиві лише йому моторні прояви.

Рівень А - руброспінальний рівень ЦНС. «Цей рівень функціонує з перших тижнів життя новонародженого та забезпечує утримання рівноваги тіла. Рухи в яких цей рівень виступає як ведучий: тремтіння, ритмічно-вібраційні рухи, прийняття та утримання певної пози. Більшість рухів, які регулюються даним рівнем, залишається протягом усього життя мимовільними та несвідомими» [8].

Рівень В - таламопаллідарний. «Цей рівень забезпечує обробку сигналів від м'язово-суглобових рецепторів, які повідомляють про взаємне розташування частин тіла, забезпечує узгоджену роботу великих груп м'язів. Цей рівень починає функціонувати другого року життя дитини» [8].

Рівень С – рівень просторової координації. «Цей рівень відповідає за побудову рухів, пристосованих до просторових властивостей об'єктів - до їхньої форми, маси та інших особливостей. Серед них – види локомоцій (переміщення), тонка моторика рук та ін.» [8].

Рівень D – рівень дій. «Він функціонує за участю кори (тім'яних і премоторних зон) головного мозку та забезпечує організацію дій з предметами. Це специфічно людський рівень організації рухової активності, оскільки до нього відносяться всі види керуючих дій та ручних маніпуляцій. Характерна риса рухів цього рівня, що вони не лише враховують просторові особливості, а й узгоджуються з логікою використання предмета. Це вже не просто рухи, а ланцюжки рухів (шнурівка, зав'язування вузликів, застібання гудзиків)» [8].

Рівень Е – «вищий рівень організації руху, смислової координації та мовлення» [8]. Дії цього рівня базуються на образному мисленні. Виконує роботу артикуляційного апарату при мовленні, рухів при письмі, здійснює розуміння чужого і власного мовлення, зміст завдання, яке потрібно вирішити.

У своїх наукових працях М. О. Бернштейн вказує, що розвиток дрібної моторики у природних умовах складається з двох різночасних фаз.

Перша фаза - це «завершення фізіологічного дозрівання центрально-нервових субстратів, яке закінчується до 2 - 2,5 років» [5,8.].

Друга фаза - це «фаза функціонального дозрівання і налагодження роботи координаційних рівнів» [5,8.], що завершується вже в підлітковий, або юнацький період. У другій фазі розвиток дрібної моторики має нестабільну динаміку, по відношенню до деяких класів рухів - може виявлятися як тимчасове уповільнення розвитку дрібної моторики, так і її регрес, до тих пір, поки не виникне стабільна рівновага в координації рухів, на тому чи іншому рівні розвитку [5].

Розвиток рухів дрібної моторики, залежно від конкретного рівня координації, відбувається відповідно до морфофункціонального дозрівання відділів головного мозку, що контролюють ці рухи.

Н.А. Бернштен зазначає, що в певний момент вікового розвитку, крім фізично і психічно заданого рівня (або вже досягнутого індивідуального рівня розвитку дрібної моторики), найбільш визначальним для розвитку дрібної моторики стають умови виховання та цілеспрямованого навчання, які сприяють і закріплюють рухи дрібної моторики [44,48].

Найбільш інтенсивний руховий розвиток відбувається в перший рік життя дитини, коли відбувається найшвидший темп дозрівання мозку, що триває до 5 років. Так, з розвитком головного мозку, «особливо кори великих півкуль, примітивні рухи поступово загальмовуються і починають розвиватися точні, цілеспрямовані рухи, властиві дитині у віці двох-трьох років» [39]

У період новонародженості, тобто в перші місяці життя, дитині притаманні вроджені рухові рефлекси: Голанта, Бабкіна, Переса, Робінзона, рефлекс опори нижніх і верхніх кінцівок, група оральних рефлексів - рефлекс смоктання, пошуковий, долонно-рото-головний та ін.

Для повноцінного розвитку та функціонування дрібної моторики важливе значення займають тонічні вроджені рефлекс новонародженого, які на 2 - 6-му місяці поступово згасають.

Починаючи з другого місяця життя, розвиваються установчі рефлекс, що визначають можливість статичної, локомоції та значною мірою довільних рухів. Особливо складною, але й особливо важливою щодо становлення установчих рефлексів є діяльність тих структур мозку, які відповідальні за подолання сили земного тяжіння.

З 2-го місяця життя у здорової дитини розвивається установчий лабіринтний рефлекс з голови на шию: дитина починає «тримати голову».

З цього моменту починає розвиватися установчий шийний ланцюговий симетричний рефлекс. З двох до трьох місяців у дитини з'являється рух. Відбувається включення рецепторів тактильного аналізатора кори великих півкуль.

З 3-4-го місяця життя у здорової дитини формується установчий ланцюговий шийний асиметричний рефлекс, що дає можливість зберігати рівновагу при всіх цих положеннях тіла [8,44,73,74].

До чотирьох місяців рухи рук мають безумовно - рефлексорний характер. Виявляється перша функція рук - схоплювання. До кінця четвертого місяця при схоплюванні активнішу участь беруть пальці рук, відзначається домінуюче положення великого пальця - при схоплюванні дитина відводить його.

До п'ятого місяця з'являються прості рухи рук під час контакту з предметом. При випадковому дотику до предмета дитина притягує його до себе та обмацує. Якщо покласти предмет у руку, дитина утримуватиме його нетривалий час.

Одночасно розвивається ще ряд установчих рефлексів - рефлекс з тіла на тіло, з голови на тулуб, з тулуба на голову, рефлекс Ландау та ін., кожен з яких має важливе значення для формування тону поз (поступального тону) і фазичного тону м'язів, що дозволяє розвиватися довільним рухам.

Рефлекс з тіла на тіло має особливо велике значення, тому що він до певної міри регулює положення тіла в просторі, утримуючи його в нормальному для нього положенні. За п'ять місяців, лежачи на животі, дитина піднімає корпус тіла і впирається на долоні випрямлених рук. У пів року дитина «вміє міцно утримувати вкладений в руку предмет, бере його в будь-якому положенні, ритмічно змахує руками, перекладає предмет із однієї руки до іншої. Рухи пальців при схоплюванні предмета стають диференційованішими» [8,44,73,74,80].

У 7-8 місяців дитина «вкладає і виймає предмети, укладає їх на певне місце, нанизує великі предмети що мають наскрізні отвори, переміщує предмети у певному напрямку, закриває кришку коробочки, прагне викликати звук, використовує один предмет стосовно іншого як знаряддя»[61].

У десять місяців дитина вміє вже співвідносити предмет із певним місцем у просторі, стискати іграшку, брати дрібні предмети двома пальцями: великим та вказівним, а великі - долонею. Вже у цьому віці можна побачити переважання ведучої руки.

Оволодівши тонусом пози (утримувати тіло в положенні сидячи, стоячи) у дитини відбувається вдосконалення все більш складних за своїм характером рухів. Ці рухи вдаються дитині не відразу, оскільки процес виокремлення кожного руху є досить складним.

Коли дитина оволодіває кожним новим видом руху, вона поступово починає включати лише потрібні для цього руху групи м'язів. З часом рухи виконуються з використанням тих м'язів, які необхідні для даного руху.

Є. М. Мастюкова, М. С. Певзнер, Г. Є. Сухарєва, виділили такі «вікові особливості розвитку дрібної моторики рук та зорово-моторної координації у дітей дошкільного віку [25,26,27]:

- У віці 1-2 років дитина тримає два предмети в одній руці, креслить олівцем, перегортає сторінки книг, ставить кубики один на одного, складає пірамідку.

- У віці 2-3 років відкриває ящик і перекидає кришки, фарбує пальцем, нанизує намисто, тримає олівець пальцем, копіює форми кількома рисами, будує з кубиків.

- У віці 3-5 років дитина малює кольоровою крейдою, складає папір, ліпить із пластиліну, шнурує черевики, визначає предмети в мішку на дотик».

М.М. Безруких у своїх роботах говорить, що «розвиток рухів в дітей 3-7 років пов'язаний з дозріванням мозку та його структур, що беруть участь в регуляції рухів, удосконаленням зв'язків між руховою зоною та інші зонами кори головного мозку». У цей період відбувається активне освоєння як тонких інструментальних рухів, так і рухів з олівцем, ручкою, пензликом[3].

У період із трьох до чотирьох років у дітей з'являються навички тримання та вільної маніпуляції олівцем. До цього віку розвиток зорового сприйняття та координації дозволяє дитині здійснювати копіювання. Виникають навички передачі пропорцій, зображення паралельних ліній тощо.

З чотирьох років з'являється можливість цілеспрямованого навчання дитини моторним діям з допомогою розуміння вербальних інструкцій, і дитині стає доступною як наслідувальна діяльність, так і спеціальна організація діяльності під контролем дорослого. А поєднання словесної інструкції та наочного показу дає найефективніший результат.

Вже в п'ять років дитина здатна засвоїти виконання вертикальних штрихів. Може обмежувати довжину штриха, лінії стають досить рівними. Спосіб тримання ручки чи олівця змінюється на дорослий. На малюнку дитина виконує вертикальні, горизонтальні та циклічні рухи.

З чотирьох до семи років зменшується кількість вправ, необхідних вироблення нового руху.

Становлення рухових функцій продовжується до закінчення старшого дошкільного віку. У цьому віці деякі діти неправильно тримають ложку, не можуть розстебнути та застебнути гудзики, зашнурувати черевики.

До кінця старшої групи «закінчується дозрівання відповідних зон головного мозку, розвиток дрібних м'язів кисті. Відбувається узгодженість дій

рук та очей, використання координованих рухів кистей та пальців, контроль власних рухів, завдяки чому вони стають досконалішими та точнішими». Дітям стають доступні будь - які графічні рухи, відбувається оволодіння одним із найскладніших моторних навичок - письмом (табл.1.1) [3,38].

Велике значення мають умови, за яких відбувається формування навичок. Щоб вони розвивалися найефективніше, необхідні такі умови: усвідомлений аналіз траєкторій кожного руху, виділення основних орієнтирів руху, включення до загального контексту діяльності з високою ігровою мотивацією.

Таблиця 1.1

Вікові особливості розвитку дрібної моторики та наслідки, які можуть виникати при її недостатньому розвитку

Вік	Навички дрібної моторики	Негативні наслідки при недорозвитку моторики
малюки до 6 місяців	- рефлексивно намагаються руками хватати предмети; - намагаються руками дотягнутися до предметів; - з 3 місяців вже можуть брати той чи інший предмет; - можуть хватати предмети двома руками та утримувати їх; - з 5 місяців вже вміють брати та утримувати предмети однією рукою; - з 6 місяців тягнуться до предметів з певною метою.	- недорозвинення органів чуттів; - не можуть самостійно гратися; - можуть мати погану координацію; - можуть мати недостатньо розвиненні м'язи.
від 6 до 12 місяців	- можуть самостійно брати предмети та класти їх до рота; - можуть брати та віддавати предмети; - вміють працювати великим та вказівним пальцями; - підкидують предмети; - вміють свідомо змінювати руку під час тримання предмету.	- можуть мати затримку розвитку через недостатність ігрової діяльності; - можуть мати погано сформовану силу рук; - можуть мати недостатньо навичок для роботи с предметами.

від 1 до 2 років	- вміють гортати сторінки в книгах; - вміють самостійно користуватися чашкою, ложкою; - можуть їсти за допомогою батьків; - вміють складати з кубиків вежу та піраміду з кілець; - малюють прості лінії та фігури, при цьому міняють руку.	- можуть мати недорозвинену силу рук та пальців; - можуть мати недорозвинену ігрову діяльність; - не можуть самостійно їсти.
від 2 до 3 років	- вміють різати ножицями; - за допомогою великого та вказівного пальців вміють тримати ручку; - при малюванні використовують кисті рук; - грають з пластиліном можуть розім'яти його та зліпити кулю; - працюють переважно однією рукою; - вміють їсти без сторонньої допомоги.	- не впевнено тримають олівець; - не вміють самостійно їсти.
від 3 до 4 років	- вміють за зразком малювати фігури та лінії; - вміють вирізати з паперу фігури; - працюють з пластиліном, ліплять різні фігури; - мають домінуючу руку та використовують іншу для допомоги.	- їдять за допомогою дорослих; - погано граються з дрібними предметами; - не готові до засвоєння навичок письма.
від 4 до 5 років	- вміють писати літери та своє ім'я; - вміють малювати геометричні фігури; - вміють вирізати ножицями по контуру; - знають та пишуть цифри; - мають досить розвинуті навички самообслуговування (вміють самостійно вдягатися та роздягатися).	- погано тримають олівець; - відчують певні труднощі при письмі; - не можуть самостійно одягатися та роздягатися;
від 5 до 6 років	- вміють розфарбовувати малюнки майже не виходячи за контур; - правильно тримають олівець чи ручку; - вміють робити прості аплікації; - малюють прості малюнки.	- не можуть правильно писати літери та числа; - швидко втомлюються під час письма або малювання; - мають труднощі при виконанні письмових завдань.
від 6 до 7 років	- мають розвинені навички письма; - можуть писати більшість букв та чисел; - вміють застібати гудзики та зашнуровувати шнурки самостійно; - впевнено працюють з ручкою та олівцем.	- швидко втомлюються при під час письмової роботи; - мають поганий почерк; - через труднощі на письмі мають низьку самооцінку.
від 7 до 8 років	- вміють добре писати диктанти.	- втомлюються при письмі; - неспроможні виконувати письмові завдання за відведений час; - уникають письмових робіт.

У дошкільному та ранньому шкільному віці моторні навички стають більш різноманітнішими та складнішими. Збільшується частка дій, які потребують узгоджених дій обох рук.

У ранньому віці зір та рухи рук є основними джерелами пізнання світу, виявлення причинно-наслідкових зв'язків.

Далі дитина все частіше використовує руки та пальці, щоб повторити побачене чи здійснити задумане. З'являється предметна діяльність. Дитина будує будинки, вежі та мости, малює тварин і людей, літери та числа, і зрештою вчиться писати. При виконанні цих дій очі допомагають рукам[10,11].

Таким чином, удосконалення довільної моторики тісно пов'язане із розвитком відчуттів рухів. Дрібна моторика при нормальному розвитку розвивається природним чином, починаючи з дитячого віку з урахуванням загальної моторики. Дитина захоплює предмет, потім тримає, перекладає з руки в руку. Далі з'являється «пінцетне» захоплення. У віці від 3 до 7 років найбільш ефективним є формування нових рухових дій за високої мотивації в умовах ігрової діяльності.

У дошкільному віці вдосконалюється та набуває стійкості структура локомоцій та переміщень рук в ігрових та побутових ситуаціях. Рівень розвитку дрібної моторики визначає також розвиненість зорово-моторної координації - узгодженої дії рук та очей. За допомогою зору дитина контролює свої рухи, удосконалює їхню точність. Тактильні відчуття від предмета дають більше інформації, яка поєднується з інформацією, що отримується через зорові канали.

Вченими доведено, що «розвиток дрібної моторики рук знаходиться в тісному взаємозв'язку з розвитком мовлення та мисленням дитини» [9].

Рівень розвитку дрібної моторики один із показників інтелектуальної готовності до шкільного навчання. Зазвичай «діти, які мають високий рівень розвитку дрібної моторики, вміють логічно міркувати: у них досить розвинені пам'ять, увага, зв'язне мовлення» [13,45,49].

Високий рівень розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку сприяє успішному засвоєнню ними базових шкільних предметів в початковій школі.

Вчителі зазначають, що першокласники часто мають серйозні труднощі з оволодінням навичками письма. Техніка письма вимагає складної роботи дрібних м'язів кисті та всієї руки, а також добре розвиненого зорового сприйняття та довільної уваги. Порушення моторики як артикуляційної, так і дрібної може призвести до труднощів в оволодінні письмом та стати причиною негативного ставлення до навчання, призвести до труднощів в адаптаційний період до шкільних умов. Саме тому в дошкільному віці важливо розвивати навички, необхідні для оволодіння письмом, створювати умови для накопичення дитиною рухового та практичного досвіду, розвинути вправність рук. Робота з розвитку дрібної моторики має розпочатися якомога раніше. Приділяючи належну увагу вправам, іграм, різним завданням на розвиток моторики і координації рухів рук, батьки та педагоги вирішують відразу два завдання: розвиток мовлення та навички письма.

Вивчення теоретичного матеріалу дає можливість зробити висновок, що мовленнєвий та інтелектуальний розвиток дитини перебуває у тісному зв'язку з розвитком рухів пальців рук. Саме тому важливо знати вікові особливості розвитку дрібної моторики у дітей та негативні наслідки, які виникають при недостатньому розвитку моторики.

Отже, знаючи вікові особливості розвитку дрібної моторики рук можна підбирати правильні вправи щодо формування окремих навичок та виявляти доцільність певних завдань та вправ, переходячи від простого до складного.

1.2. Особливості розвитку дрібної моторики у дошкільників із ЗНМ.

Дослідженнями багатьох вчених: Т.Б. Філічева, О.М. Мастюкова, М.І.Звонарьова, Р.Д. Бабенкова, Н.І. Кузьміна, М.К. Шеремет, Н.С.Жукова та ін. неодноразово підтверджувався взаємозв'язок мовленнєвого та загального фізичного розвитку. У дошкільному віці такий зв'язок є особливо тісним, бо саме в цей період «весь оточуючий світ дитини переломлюється через призму рухів» [1,14,21,34].

Розвиток мовлення «займає одне з центральних місць у системі спеціальної дошкільної освіти, особливо у зв'язку з підготовкою дітей до шкільного навчання та відіграє важливу роль у формуванні психічної, навчальної діяльності дитини і її соціальної адаптації. Навіть незначні відхилення в мовленнєвому розвитку дитини викликають труднощі у засвоєнні навчальних програм з предметів мовного циклу» [18,23].

ЗНМ дітей дошкільного віку - «складне мовленнєве порушення, при якому у дитини з нормальним фізичним слухом та інтелектом порушуються всі мовленнєві компоненти: фонетика, лексика, та граматики» [16].

Розглянемо перший рівень ЗНМ дітей дошкільного віку. Як зазначають вчені Т.Б. Філічева, А.М. Шахнарович, Н.С. Жукова, Є.М. Мастюкова, Т.В. Туманова «мовні компоненти спілкування украй обмежені. Цей рівень характеризується такими ознаками: повною відсутністю мовлення або ж активний словник дітей складається з невеликої кількості звуконаслідувань та звукових комплексів; діти даного рівня широко користуються жестами та мімікою; кількість дефектних звуків у дітей значно перевищує кількість звуків, які вимовляються правильно; також наголошується на недорозвиненні фонематичних процесів; у таких дітей спостерігається "грубе" порушення як дрібної, так і загальної моторики; артикуляція одних звуків є наближеною до артикуляції інших звуків» [44].

Другий рівень ЗНМ, на думку вчених (Р.Є. Левін, Т.Б. Філічевой та Г.А. Чиркіної) «характеризується підвищеною мовленнєвою активністю дитини і

такими ознаками як: використання постійного, але все ще повторюваного та обмеженого запасу загально вживаних слів; диференційоване позначення назв предметів, дій чи окремих ознак; можливість відповідати на питання по малюнках пов'язаних з сім'єю, знайомою поведінкою у навколишньому житті; використання лише простих речень з 2 - 3, іноді 4 слів; відставання словникового запасу від мовленнєвої норми: незнання багатьох слів, які позначають частини тіла, тварин та їх дитинчат, одяг, меблі, професії; наявність грубих помилок у використанні граматичних конструкцій; помилки у використанні числа та роду дієслів, іменників, відсутність узгодження прикметників з іменниками, числівників з іменниками; наявність численних спотворень звуків, їх замін та змішувань з боку фонетичної сторони мовлення; перестановка складів, звуків, частин слова; утворення нових слів; порушення як дрібної, так і загальної моторики тощо» [44].

Третій рівень ЗНМ, на думку вчених як: Є.М. Мастюкова, Т.Б. Філічева, Л.М. Єфіменкова, Г.В. Чиркіна, М.Ф. Фомічова, Н.С. Жукова, А.І. Богомоллова характеризується розгорнутим фразовим мовленням, при цьому відсутні грубі відхилення у розвитку різних сторін мовлення. Однак відзначається лексико - граматичні та фонетико - фонематичні недоліки. Найвиразніше вони проявляються у різних видах монологічного мовлення. Відставання в оволодінні мовленням, обмеженість словникового запасу ускладнюють процес переходу від контекстної форми мови до діалогічної, ускладнюють процес розвитку зв'язного мовлення. Вивчення всіх сторін мовлення більш досконало дозволяє з'ясувати, що такі компоненти мовлення, як фонетика, лексика, граматики залишаються недорозвиненими: переважають прості речення, майже не використовуються складні конструкції; спостерігаються порушення у вільних висловлюваннях; спостерігаються аграматизми: помилки в узгодженні іменників в роді, числі і відмінку, помилки в узгодженні іменників з числівниками; спостерігається недорозвинення фонематичного слуху; спостерігається нерозуміння змін значення слів за допомогою суфіксів,

префіксів; незначні порушення просторової орієнтації; порушення як дрібної моторики рук, і загальної моторики.

У дітей з ЗНМ спостерігаються «особливості в формуванні дрібної моторики, що проявляється в недостатній координації пальців, кисті рук. Доведено, що рівень розвитку мовлення знаходиться в прямій залежності від ступеня розвитку тонких рухів пальців рук. Дітям з ЗНМ притаманні повторення рухів, зупинка на якомусь одному русі, повільний темп, в'ялість рухів. Діти не можуть відтворити запропоновані рухи пальцями рук (наприклад, підняти 2 і 5 палець на правій і лівій руці, скласти пальці в кільце, тощо), не в змозі працювати ножицями, не володіють достатньо навичками образотворчої діяльності» [44].

Для більшості дітей з ЗНМ характерним є «уповільнений розвиток моторної діяльності. Рухова недостатність проявляється в: невпевненості при виконанні окремих рухів, знижені швидкості, загальній незграбності, дискоординації при виконанні складних рухів, утрудненні при виконанні серії рухів за словесною інструкцією, відтворенні послідовності при виконанні дій за словесною інструкцією, відтворенні послідовності елементів руху» [40,63].

Зокрема у дітей можуть виникати значні труднощі при ритмічних рухах під музику, при передачі м'яча на незначну відстань, перекочуванні м'яча з однієї руки в другу, підстрибуванні на лівій та правій нозі, тощо.

Щоб зрозуміти, як саме пов'язані мова і рух необхідно розглянути три мозкові центри людини, які відповідають за мовлення. Центр Брока, або руховий центр відповідає за відтворення мови, тобто синхронізацію мовленнєвого апарату. Центр Верніке чи слуховий центр відповідає за сприйняття мови, здатність розпізнавати на слух. І завдяки третім «асоціативним» центрам людина продумує, аналізує мовленнєвий вислів. Це і є процес мовлення людини. При недостатній руховій активності відбувається уповільнення розвитку мовлення.

Взаємозв'язок рухів рук та мовлення простежується у дослідженнях М.І. Звонарьової та Т.П. Хризман. У ході дослідження ними було виявлено, «що

коли дитина виконує ритмічні рухи пальцями, у неї різко посилюється узгоджена діяльність лобних і скроневих відділів мозку». Це означає, що від імпульсів, які надходять від пальців рук, формуються мовні області мозку [70,78].

Для дітей з порушенням мовлення характерне особливе формування дрібної моторики, що полягає у недостатній координації пальців рук (застібання або розстібання гудзиків, розв'язування або зав'язування шнурків тощо). Також у дітей із ЗНМ спостерігаються відхилення у розвитку тонких рухів пальців, рухи не координовані, не точні.

Т.Б. Філічева зазначає, що недостатній розвиток дрібної моторики дітей із ЗНМ впливає на точність рухів, їхню швидкість та переключення. Такі діти не здатні виконувати рухи плавно і швидко, перемикаються з однієї дії на іншу. Діти із ЗНМ не можуть диференціювати рухи рук; вони не розпізнають деякі предмети на дотик (пальцевий гнозис).

При неврологічному обстеженні у дітей із ЗНМ виявляються наступні особливості: рухи незграбні, недиференційовані; при перевтомі відзначаються синкінезії (співдружні рухи); виявляються помилки у просторовій організації; рухи сковані, не синхронні; відзначається тремор (швидкі рухи пальців рук); порушений контроль власних дій [79].

Діти з порушеннями мовного розвитку пізніше за дітей з нормою розвитку мовлення починають хапати і утримувати предмети, сидіти, ходити, стрибати на одній і двох ногах. Недорозвинення дрібної моторики обумовлює труднощі при шнурівці, застібанні і розстібанні гудзиків, утримуванні в правильному положенні ложки та виделки.

Суттєвими вадами розвитку дрібної та загальної моторики пальців рук у дітей із ЗНМ є: нетримання поз; порушення плавності та точності рухів; порушення контролю над власними діями; наявність гіперкінезів; наявність тремору; скутість, напруженість рухів; недиференційованість рухів; порушення синхронності та виконання рухів; проблеми перенесення пози зліва на право; проблеми перемикання.

Розглянуті порушення проявляються в недостатній сформованості моторики рук, рухи у дітей з ЗНМ зазвичай метушливі, швидкі та рвучкі і в той же час спостерігається незграбність і повільність, а також відсутність послідовності в рухах. Рухи, що вимагають спритності та точності зазвичай не вдаються дітям з порушеннями мовлення.

Більшість дітей із ЗНМ має порушення дрібної моторики рук, і навіть візуально - рухову координацію. Несформована візуально - рухова координація рухів впливає те, що діти часто промахуються, коли хочуть взяти чи поставити предмет, тобто не можуть правильно оцінити напрямок, простежити за рухами рук, а також з'єднати дві точки на площині прямою лінією. Всі ці порушення розкривають картину дефекту мовлення (насамперед з дизартрією та алалією). Розвиток дрібної моторики рук у дітей з порушенням мовлення, особливо з дизартрією та алалією, обумовлені тісною взаємодією ручної та мовної моторики.

У своїх наукових працях професор М. К. Шеремет стверджує, «що діти із ЗНМ, поряд із загальною ослабленістю, у тому чи іншому ступені, демонструють збіднення, спотворення і порушення сенсомоторного розвитку як окремих систем (ноги, руки, очей, орального апарату), так і їх взаємодії. У цих дітей спостерігається відставання розвитку всіх видів моторики - загальної, мімічної, дрібної та артикуляційної: порушення у розвитку основних рухів і їх фізичних якостей, недостатня статична і динамічна кординація загальних та дрібних рухів, зниження швидкості та спритності під час виконання вправ. У них порушений конструктивний праксис, що пов'язано переважно з недорозвиненням дрібної моторики пальців рук; вони відчують труднощі під час маніпуляції дрібними предметами» [44,73,74].

Дослідження Т. Б. Філічевої та Г. В. Чіркіної, показують, що «впродовж останнього часу у дітей все частіше виявляють відставання в розвитку моторної функції дрібних м'язів пальців рук, особливо у дітей із ЗНМ» [63]. Вчені наголошують, що «в роботі з такими дітьми велику увагу необхідно приділяти саме розвитку дрібної моторики рук, оскільки рухи рук тісно пов'язані з

мовленням і є одним із факторів його формування. Завдяки розвитку дрібної моторики рук у дітей із ЗНМ покращуються не тільки рухові можливості, а й розвиток психічних і мовленнєвих навичок. А також формування рухів руки тісно пов'язано з розвитком рухового аналізатора і зорового сприймання, різних видів чутливості, просторового орієнтування, координації рухів» [17].

У дітей із ЗНМ разом з поганою координацією рухів відзначається надмірна рухова активність, яка характеризується розгонистими, сильними рухами. У дітей з порушенням всіх сторін мовлення є складності при взаємодії аналізаторів, тобто порушена координація зорово-моторна і слухо-моторна. Наприклад, при змальовуванні дитина із загальним недорозвиненням мови допускає багато помилок, спотворює малюнок. Або на письмі пише букви неправильно.

При дослідженні слухо-моторної координації рухів діти з ЗНМ допускають багато помилок. Так, дитині дається зразок виконання завдання на слух - необхідно запам'ятати ритм відстукування за відсутності зорового контролю та відтворити. У більшості випадків діти або погано справляються з подібними завданнями або зовсім не можуть їх виконати.

Руки рук дітей з ЗНМ не узгоджені, їм може бути важко виконувати рухи відразу обома руками. Наприклад, під час збирання пірамідки у дитини не виходить однією рукою тримати основу, а іншою рукою нанизувати на стержень кільця.

Так звану пробу "кулак - ребро - долоня" М.І. Озерецького діти насилу виконують. Сенс завдання такий: дитині по черзі демонструють три різні положення рук на столі, які послідовно змінюються. Це долоня на площині столу, кулак, долоня рука на поверхні. Дитині необхідно виконати це завдання спільно з педагогом, а потім відтворити самотійно. Як правило, діти із ЗНМ виконують цю пробу повільніше, ніж їхні однолітки, у яких мовленнєвий розвиток у нормі. До того ж вони плутаються в послідовності при виконанні завдання, виконують з помилками.

Дітям з ЗНМ найважче виконувати завдання у яких одночасно змінюється положення обох рук. Вони часто помиляються, здійснюють зайві рухи або скорочують їх, можуть відтворювати один і той же рух не змінюючи положення.

Особливості моторного розвитку добре помітні в образотворчому мистецтві дітей. Діти із ЗНМ погано орієнтуються на аркуші паперу. Їм важко провести пряму лінію, намалювати дрібні деталі, а це, в свою чергу, позначається і на письмі. Це найбільш помітно, коли діти неправильно пишуть букву, спотворюють її; "з'їжджають" з рядка при написанні.

Для активізації мовлення та підготовки руки до письма потрібно розвивати дрібну моторику рук. Розглянемо основні завдання для розвитку дрібної моторики рук в дітей із порушенням мовлення: розвиток тонко скоординованих рухів пальців рук; розвиток візуально - просторової координації у просторі; розвиток сенсомоторики (узгодженості рухів очей та рук); розвиток просторової координації; розвиток рухової пам'яті; розвиток ізольованих, статичних рухів; розвиток предметних процесів; розвиток довільної моторики пальців рук [55].

Розвиток дрібної моторики має значення в процесі навчання дитини з ЗНМ. При цьому важливо пам'ятати про розвиток всіх компонентів, які впливають на розвиток дитини. Так, необхідно тренувати координацію рухів, просторову координацію, рухову пам'ять, довільну моторику пальців рук; потрібно розвивати динамічний праксис, узгодження рухів рук та очей тощо.

Таким чином, дрібна моторика відіграє велику роль у розвитку мовлення дитини. Особливо важливий її розвиток при навчанні дітей із ЗНМ, адже рух і мовлення тісно пов'язані між собою.

1.3. Вплив розвитку дрібної моторики на формування мовлення та інтелектуальний розвиток у старших дошкільників із ЗНМ

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що в теорії та практиці спеціальної педагогіки, нейрофізіології та нейропсихології представлені питання про онтогенетичну взаємозалежність розвитку мовлення та дрібної моторики рук, які знайшли своє відображення у роботах відомих науковців, а саме Л.С. Виготського, Р.Є Левіної, О.М. Мастюкової та сучасних українських науковців: Л.Л. Биковець, Ю.В. Рібцун, Л.Г. Терлецька, В.В. Тищенко, А.С. Машталер, Т.Г. Хаоченко, М.К. Шеремет, які довели, що у дітей із ЗНМ на становлення мовленнєвої функції значний вплив має розвиток дрібної моторики рук. О.М. Мастюкова в своїх наукових працях виявила зв'язок між кореляційною залежністю і динамікою розвитку мовлення та моторикою рук у дітей із порушенням мовлення на всіх вікових етапах онтогенезу [35,49,58,74].

Зв'язок моторики та мовлення, вперше описав у 1928 році, видатний вчений, професор В.М. Бехтерев. Згодом на підставі його досліджень була висунута думка, «що пальці стимулюють розвиток мовлення та центральну нервову систему (ЦНС)» [3]. Саме В. Бехтерев - видатний невролог, психіатр, морфолог і фізіолог нервової системи, наприкінці XIX - на початку XX століття довів, «що маніпуляції рук безпосередньо впливають на функції вищої нервової діяльності і розвиток мовлення. Прості рухи рук допомагають зняти напругу з мовного апарату, покращують вимову звуків, що відповідно сприяє розвитку мовлення дитини» [28]. У своїх дослідженнях В.М. Бехтерев та Н.І. Новік говорять, «що і думка, і око дитини рухаються з тією ж швидкістю, що й рука. Тому, систематичне тренування рухів пальців рук є ефективним засобом підвищення працездатності мозку» [66].

Результати досліджень доводять, «що рівень розвитку мовлення у дітей дошкільного віку завжди знаходиться у прямій залежності від ступеня розвитку тонких рухів пальців рук, а дрібна моторика є фундаментом для розвитку всіх психічних процесів - уваги, мислення, мовлення, пам'яті та сприйняття» [72].

Фізіологічний зв'язок між дрібною моторикою та активним мовленням доведено лабораторними електрофізіологічними дослідженнями. Так, Т.Хризман та М.Звонарьовою було виявлено, «що коли дитина виробляє ритмічні рухи пальцями у неї різко посилюється узгоджена діяльність лобних і скроневих відділів мозку. Оскільки у правшів рухова мовленнєва зона розташована в лівій лобній області, а сенсорна мовленнєва зона – в лівій скроневій області, то при ритмічних рухах (розгинання та згинання) пальців правої руки виникає посилення координованих електричних коливань саме в лобній та скроневій зонах лівої півкулі мозку. Рухи пальців лівої руки викликають таку ж активацію в правій півкулі» [79].

Зв'язок між зонами мозку, мовленням та дрібною моторикою підтверджується спостереженнями за наслідками травм або крововиливів у певних центрах кори головного мозку. Так, при пошкодженні мовленнєвої моторної зони в лівій півкулі мозку дитина втрачає здатність не лише до експресивного мовлення, але у неї ще й грубо порушуються тонкі рухи пальців правої руки, навіть якщо зона рухової проекції пальців рук безпосередньо у патологічний процес не залучена.

Зв'язок дрібної моторики та мовленнєвої функції підтверджується відомими вченими, які досліджували вищу нервову діяльність дитини, серед яких Л. Антакова - Фоміна, М.Кольцова, Є.Ісеніна та ін. Результати проведених ними досліджень, значної кількості дітей, виявили наступну закономірність: «якщо розвиток дрібних рухів рук відповідає віку то і мовленнєвий розвиток знаходиться в межах норми, а якщо розвиток рухів пальців рук відстає, то і мовленнєвий розвиток затримується незважаючи на нормальний загальний розвиток»[3]. Ця залежність обумовлена тим, що керуюча рухами руки частина головного мозку розташована поруч із зоною, яка відповідає за розвиток мовлення, саме тому М.М. Кольцова та Л.Ф. Фоміна розглядають руки як «орган мовлення».

В своїх дослідженнях М.М. Кольцова зробила висновок, що мовленнєві зони формуються під значним впливом нервових сигналів від пальців, і чим

більш вони різноманітні, тим вагоміший вплив мають на розвиток мовлення. Результати її багаторічних досліджень виявили тісний взаємозв'язок між дрібною моторикою та когнітивною сферою людини, та дозволили зробити висновок, що «морфологічне і функціональне формування мовленнєвих зон відбувається під впливом кінестетичних імпульсів від мускулатури рук» [12]. Вона довела, «що кожен палець руки має широке представництво в корі великих півкуль мозку і, що розвиток тонких рухів пальців рук передуює появі артикуляції складів. Завдяки розвитку пальців у мозку формується проекція «схеми людського тіла», а мовні реакції знаходяться у прямій залежності від тренуваності пальців. Авторка підкреслює, що вплив імпульсації з м'язів руки найбільш помітний в дитячому віці, коли йде формування мовленнєвої моторної області» [3,44]. При систематичному виконанні вправ на розвиток дрібної моторики, рухи пальців рук мають стимулюючий вплив на розвиток мовлення та підвищують працездатність кори головного мозку.

На цей факт свого часу вказував ще І.М. Сеченов, піддавши критиці теорію спадково зумовленого розвитку руху дитини як результату дозрівання нервових структур. Він зазначав, що «рухи руки виникають і формуються в процесі навчання, як наслідок асоціативних зв'язків між зоровими, слуховими, дотиковими і м'язовими аналізаторами під час активної взаємодії з навколишнім середовищем» [15].

Близько ста років тому видатна італійська гуманістка, лікарка та педагогиня М.Монтесорі зауважила, «що розвиток мовлення та інтелекту тісно пов'язаний із тим, наскільки сформовано моторний розвиток дитини. В своїх наукових працях вона писала, що в дошкільному віці велике значення має сенсорний розвиток і вважала, що пізнання навколишнього світу дитиною починається з сенсорних процесів, які створюють необхідні передумови для розвитку більш складних пізнавальних процесів - мислення, мовлення, пам'яті, уяви тощо» [51]. А сенсорний розвиток взаємопов'язаний з розвитком дрібної моторики. Саме тому вона розробила та запропонувала впроваджувати в освітній процес спеціальні вправи, які сприяють розвитку дрібної моторики та

вчать дітей стежити за собою і своїми речами. До таких елементарних вправ вона відносила «вміння дітей правильно застібати гудзики, пришивати їх, шнурувати черевики тощо». Згідно її поглядів, «дрібна моторика рук пов'язана ще і з формуванням самостійності дитини, а розвиток дрібно-моторних функцій, координації рухів, концентрації уваги, уміння доводити обрану справу до кінця дозволяють дитині отримати задоволення від зробленого, що є важливою складовою формування особистості людини в цілому» [50,51].

Вчені, які займалися вивченням особливостей діяльності дитячого мозку та психіки, наголошують на стимулюючому впливові функції руки на розвиток мовлення. Злагоджена та вміла робота пальчиків допомагає розвиватися мові та інтелекту, а також чинить позитивний вплив на дитячий організм в цілому. Доведено, «що мова керується ЦНС, а головні мовні центри в мозку відрізняють мову від інших звуків, диференціюють фонemi, стимулюють мовні органи до відтворення звуків, використовують закони утворення слів, словосполучень та речень, використання граматичних форм і багато іншого» [3]. Основними представниками мовних центрів мозку є саме кисті рук і при підвищенні їх активності та спритності активізуються мовні функції. Варто зауважити, що «у головному мозку центри відповідальні за мовлення і рухи пальців рук розташовані дуже близько, саме тому розвиваючи дрібну моторику стимулюються відповідні відділи мозку та активізуються сусідні зони мозку, які відповідають за мовлення». Свого часу І.Павлов писав, «що мова – це м'язові відчуття, які йдуть від мовних органів у корі головного мозку». А В.О.Сухомлинський говорив, що «витоки здібностей та обдарувань дітей знаходяться на кінчиках їх пальців» [3,20,44] .

Зважаючи на важливість розвитку рухової активності у дітей Л.С.Виготський наголошував, що «хоч моторна сфера є відносно самостійною та незалежною від вищих інтелектуальних функцій, проте саме вона дає багато можливостей для компенсації інтелектуальних функцій» [2]. Вчений вказував на зв'язок пізнавальної діяльності та розвитку дрібної моторики у дітей із порушенням мовлення. Він вважав, «що початком розвитку мислення і

мовлення є рука, саме тому діти з мовленнєвими порушеннями потребують особливого підходу до розвитку дрібної моторики, адже їм властиві специфічні порушення тонких диференційованих рухів та координації» [44]. Отже, розвиток дрібної моторики пальців рук, є фактором, що стимулює розвиток мислення і мовлення.

У своїй науковій статті Л.Л. Биковець звертає увагу на те, «що сензитивним періодом розвитку кори головного мозку є вік від 2 до 10 років. В цей період темпи моторного навантаження в мовленнєвій діяльності мають бути адекватними. Особливо науковець наголошує на тому, що рівень розвитку мовлення дітей прямо залежить від сформованості тонких рухів пальців рук. Спочатку розвиваються дрібні рухи пальців рук, потім з'являється артикуляція складів» [7].

Взаємозв'язок психіки і моторики відображено у роботах М. І. Озерецького, які дали початок розвитку наукових поглядів на психомоторику і визначили основні напрями її вивчення. М. І. Озерецьким були розроблені перші методики діагностичних досліджень психомоторики, за допомогою яких досліджуються окремі компоненти руху: статична координація, динамічна координація, швидкість руху, ритм тощо. М. І. Озерецький сформулював також положення про те, «що при тісному взаємозв'язку психічної та рухової сфер активізуючий вплив на одну сферу може позитивно впливати на розвиток іншої. Це положення становить основу розвитку сучасних підходів до вирішення питань вивчення, виховання та навчання дітей дошкільного віку, теорії та практики психотерапії, реабілітації та корекційно-розвивальної роботи з дітьми з проблемами у розвитку»[48].

Дрібна моторика рук взаємодіє з такими вищими психічними функціями та властивостями свідомості, як увага, мислення, оптико-просторове сприйняття, уява, спостережливість, зорова та рухова пам'ять, мовлення. Розвиток навичок дрібної моторики важливе ще й тому, що все подальше життя дитини вимагатиме використання точних, координованих рухів кистей та

пальців, які необхідні, щоб одягатися, малювати й писати, а також виконувати безліч різноманітних побутових та навчальних дій.

Мовлення вдосконалюється під впливом кінестетичних імпульсів від рук, точніше від пальців. Звичайно дитина, яка має високий рівень розвитку дрібної моторики, вмє логічно міркувати, у неї на достатньому рівні знаходиться формування активного дитячого мовлення, рідше зустрічаються порушення звукомовлення. Тому «тренування рухів пальців і кисті рук є найважливішим фактором, що стимулює мовленнєвий розвиток дитини, сприяє поліпшенню рухів артикуляції, підготовці руки до письма і, що не менш важливо, є потужним засобом, що стимулює працездатність кори головного мозку, стимулює розвиток мислення дитини» [26].

Тренування рухів пальців рук дітей покращує не тільки рухові можливості дитини, а й розвиток психічних та мовних навичок. У свою чергу, «формування рухів руки тісно пов'язане з розвитком рухового аналізатора та зорового сприйняття, різних видів чутливості, просторового орієнтування, координації рухів тощо». «Рівень розвитку дрібної моторики – один із показників інтелектуальної готовності до навчання в школі. Дитина, яка має високий рівень розвитку дрібної моторики, вмє логічно мислити, у неї досить розвинені пам'ять, увага, зв'язне мовлення. Недостатній розвиток зорового сприйняття, уваги та дрібної моторики, призводить до виникнення негативного ставлення до навчання» [21]. Саме тому робота з розвитку дрібної моторики має починатися задовго до вступу до школи. Розвивати моторику потрібно починати практично від народження.

Багато вчених стверджують, «що формування дрібної моторики значно впливає на ліву лобну ділянку головного мозку, а також ліву скроневу ділянку, які відповідають за певні психічні функції» [16,21]. Саме їх дослідження доводять, «що існує тісний взаємозв'язок між моторикою рук та інтелектуальним розвитком». Вчені пропонують користуватися методикою Кисельової В. Л.[7]. В методиці “Розвиток тонкої моторики”, вправи поділені на блоки, тільки після опановування, одного з блоків, можна переходити до

іншого. Саме ці вправи з методики, допомагають дітям з органічним ураженням центральної нервової системи запобігти загальному недорозвитку мовлення.

Науковець А.С. Машталер велику роль надає вправам, формам і методам розвитку дрібної моторики у дітей із ЗНМ. Першочергову роль він відводить пальчиковим іграм наголошуючи, «що коли дитина займається пальчиковою гімнастикою, відбуваються певні зрушення в її психофізичному розвитку. А саме:

- виконання вправ і ритмічних рухів пальцями індуктивно призводить до зрушень в мовленнєвих центрах головного мозку та різкого посилення узгодженої діяльності мовленнєвих зон, що, в результаті, стимулює розвиток мовлення;
- ігри з пальчиками створюють сприятливий емоційний фон, розвивають уміння наслідувати дорослого, вчать вслухатися і розуміти зміст мовлення, підвищують мовленнєву активність дитини;
- дитина вчиться концентрувати свою увагу і правильно її розподіляти;
- якщо дитина буде виконувати вправи, супроводжуючи їх короткими віршованими рядками, то її мовлення стане більш чітким, ритмічним, яскравим, посиляться контроль за виконуваними рухами;
- розвивається пам'ять дитини, бо вона вчиться запам'ятовувати певні положення рук і послідовність рухів;
- розвивається уява і фантазія, оволодівши всіма вправами дошкільник зможе невербально розповісти цілі історії;
- у результаті освоєння всіх вправ кисті рук і пальці отримують силу, хорошу рухливість і гнучкість, а це надалі полегшить оволодіння навичкою письма».

Також дослідник особливу роль у розвитку дрібної моторики у дітей із загальним недорозвиненням мовлення відводить іграм з піском. Наголошує, «що вони розвивають творчий потенціал, просторове сприйняття, образно - логічне мислення, дрібну моторику». [48,49].

Вченими М.Б. Городиською і Л.П. Лепехою описано багато найрізноманітніших видів «технік з розвитку дрібної моторики рук: плетиво кісок, вишивання шнурком, зав'язування бантиків, різні види шнурівки, застібання й розстібання гудзиків, блискавок, кнопок, в'язання на спицях, вишивання шнурком по контуру предмета, викладання дрібними предметами (квасолею, горохом, насінням, дрібними гудзиками, скріпками, викладання сірниками, паличками. Дослідники також відносять сюди й роботу з ножицями: розрізування аркуша паперу на частини за зразком, за інструкцією, вирізування знайомих геометричних фігур і нескладних предметів по контуру й без нього. Ці вправи роблять дитячі пальчики спритними й умілими» [43].

Мовленнєву залежність від розвитку дрібної моторики рук у дітей із ЗНМ обґрунтовує також В.В.Цвинтарний. Він «виводить пряму залежність зрілості мовлення дитини від ступеня рухливості пальців рук: якщо розвиток руху пальців відстає, то затримується мовленнєвий розвиток» [76]. Тому рекомендує стимулювати мовленнєвий розвиток дітей, шляхом тренування рухів пальців

Також українські вчені Тищенко В.В. та Рібцун Ю.В., описуючи IV рівень ЗНМ, зазначають, «що усне мовлення дітей з IV рівнем ЗНМ, максимально наближене до норми. У цих дітей виявляються лише деякі поодинокі помилки. Тому формувати мовлення у даної категорії дітей доцільно саме за допомогою активного розвитку дрібної моторики»[57,58,59].

Таким чином, проведений короткий аналіз впливу рухової психічної сфери дозволяє актуалізувати висновок, що розвиток моторики пальців і кистей рук безпосередньо впливає на розвиток всієї психічної сфери дитини, особливо розумово-мовленнєвої.

Бачимо, що дрібна моторика безпосередньо пов'язана з мовленнєвою діяльністю, отже, гостро потребує розвитку, особливо в дітей із мовними вадами, зокрема, з ЗНМ.

Висновки до розділу 1

Найважливішим на етапі дошкільного дитинства є розвиток мовлення, адже дитина для власного особистісного розвитку та успішної соціалізації має спілкуватися з тими, хто поряд, тобто бути зрозумілою, переконливою, а також вміти пізнавати світ за допомогою мовлення та мови.

Проблема розвитку мовлення дітей завжди перебувала в центрі уваги педагогів та лінгводидактів (М. С. Вашуленко, Л. А. Варзацька, Н. А. Хорошковська, Т. А. Ладиженська, М. Р. Львів, Н. П. Орланова, С. Ф. Русова, В. А. Сухомлинський, Є. І. Тихєєва, Л. П. Федоренко та інші). Вчені довели, «що втрачені можливості мовного розвитку у дошкільному дитинстві майже не відновлюються у шкільні роки» [20,66,75].

Щодо дітей дошкільного віку проблему досліджували такі педагоги, як М. М. Алексєєва, А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, Л. А. Калмикова, А. С. Ушакова.

Як показує аналіз наукової літератури, період від двох до п'яти років є найбільш результативний в плані мовного розвитку дитини.

Мовлення виконує ряд важливих функцій, головною з яких є комунікативна, яка реалізується у двох основних формах - діалозі та монологі. Кожна з цих форм має свої специфічні особливості, що визначають зміст та характер методики їх формування.

У формуванні мовлення в дитини велике значення має розвиток дрібної моторики. Положення про кореляцію ручної моторики та мови розробляли В. М. Бехтерєв, Д. Селл. Зв'язок моторики, пізнавальної діяльності та мовлення висвітлювали у своїх роботах Л. С. Виготський, Н. А. Бернштейн, Б. Ананьєв, А. Валонн, Дж. Брунер. Слід зазначити, що є всі підстави розглядати кисть руки дитини як орган, який активізує та стимулює діяльність кори головного мозку, підвищує працездатність усіх її відділів, позитивно впливає на формування у дітей дошкільного віку вищих пізнавальних функцій, особливо мислення та мовлення. А для того, щоб дрібна моторика рук виконала велику місію, покладену на неї, необхідно організувати належну роботу. Тільки розвиваючи

рухи рук дитини систематично, регулярно, всебічно, методично грамотно, можна досягти найбільшого ефекту від проведеної роботи.

РОЗДІЛ 2

2.1. Обстеження стану розвитку дрібної моторики та рівня мовленнєвого й інтелектуального розвитку молодших дошкільників із ЗНМ.

У першому розділі магістерського дослідження ми провели аналіз літератури з питань впливу розвитку дрібної моторики та мовлення та інтелекту у дітей молодшого дошкільного віку.

У теорії та практиці педагогіки на сучасному етапі розвитку дошкільної освіти визначились у питанні необхідності створення педагогічних умов, таких як:

1. Організація регулярної, безперервної, систематичної роботи із старшими дошкільнятами з розвитку дрібної моторики через різноманітні види ручної діяльності;
2. Планування навчальної та спільної діяльності, що означає включення різноманітних видів робіт з розвитку дрібної моторики до цілісного педагогічного процесу ЗДО;
3. Тісна співпраця вихователя та дошкільника, а також всіх педагогів ЗДО (логопеда, психолога, фізінструктора);
4. Імпровізаційність, організація спеціального середовища орієнтованого на розвиток дрібної моторики;
5. Стимулювання пізнавального інтересу дітей до різноманітних видів ручної діяльності;
6. Організація роботи з розвитку дрібної моторики та мовлення у тісній співпраці вихователя та батьків.

Визначилися із змістом та напрямками систематичної роботи з розвитку дрібної моторики, основою якої є різноманітні види ручної діяльності. Робота з розвитку дрібної моторики включає різні види пальчикових ігор, у тому числі з використанням скоромовок, різні види ручної діяльності (плетіння, нанизування намистинок, вишивання, ліплення, оригамі, мозаїка, вирізування,

ігрові вправи з дрібними предметами ,які є потужним засобом формування мовлення молодших дошкільнят).

Для підтвердження визначених нами педагогічних умов та завдань, що розвивають і сприяють розвитку дрібної моторики й мовлення у дітей молодшого дошкільного віку, нам необхідна була доказова база. Доказовою базою слугувало дослідно-експериментальне дослідження.

Експериментальне дослідження є методом наукового дослідження, яке дозволяє нам перевірити теоретичні висновки першого розділу та визначити, як організувати освітній процес з метою розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку через роботу з розвитку дрібної моторики.

У рамках нашого дослідження необхідні умови формування мовлення в дітей старшого дошкільного віку було визначено на основі:

- результатів первинного аналізу стану проблеми розвитку мовлення та дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку;
- включення дитини до експериментального простору, в якому важливу роль відіграють механізми розвитку дрібної моторики;
- результатів повторного аналізу рівня розвитку мовлення та дрібної моторики після спеціально організованої, цілеспрямованої роботи з розвитку дрібної моторики дітей молодшого дошкільного віку;
- особливостей розроблених нами педагогічних умов та спеціально організованої систематичної роботи з розвитку дрібної моторики основою, якої є цілеспрямовано підібрані нами різноманітні види ручної діяльності з метою формування мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

Педагогічна мета нашого дослідження полягає у формуванні мовлення дітей молодшого дошкільного віку шляхом розвитку дрібної моторики на основі педагогічних умов, ігрових умінь та цілеспрямовано підібраних нами різноманітних видів ручної діяльності.

Враховуючи мету експериментального дослідження ми визначили наступні завдання дослідження:

1. Визначити вихідний рівень сформованості мовлення та дрібної моторики дітей старшого дошкільного віку засобами використання обраного комплексу діагностичних методик для вивчення рівня розвитку мовлення та дрібної моторики;
2. Перевірити педагогічні умови та спеціально організовану систему роботи з розвитку дрібної моторики основою, якою є цілеспрямовано підібрані нами різноманітні види ручної діяльності з метою формування мовлення дітей старшого дошкільного віку;
3. Опрацювати отримані дані.

Об'єкт емпіричного дослідження - процес формування дрібної моторики в дітей дошкільного віку з ЗНМ.

Предмет емпіричного дослідження - розвиток дрібної моторики як інструмент формування мовленнєвого та інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ.

Експериментальне дослідження передбачало наступну емпіричну організацію:

- розробка програми експериментального дослідження щодо формування мовлення дітей старшого дошкільного віку за допомогою розвитку дрібної моторики;
- визначення етапів дослідно-експериментального дослідження;
- вибір комплексу діагностичних методик для вивчення рівня розвитку мовлення та дрібної моторики;
- формування експериментальної групи, вивчення вихідного рівня мовлення та дрібної моторики дітей старшого дошкільного віку;
- реалізація в ході експериментального дослідження педагогічних умов та спеціально організованої системи роботи з розвитку дрібної моторики з метою формування мовлення дітей старшого дошкільного віку;
- аналіз та узагальнень результатів виконаної роботи.

Експериментальне дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №34 «Суцвіття» м.Чернівці.

В експерименті брали участь 10 осіб - діти старшого дошкільного віку (5 - 6 років).

Експериментальне дослідження здійснювалося у процесі кількох емпіричних етапів проведення:

- констатувальний;
- формувальний;
- контрольний.

На першому етапі – констатувальному, ми визначили вихідний рівень сформованості мовлення та дрібної моторики дітей старшого дошкільного віку засобами використання обраного комплексу діагностичних методик для вивчення рівня розвитку мовлення та дрібної моторики;

Основні методи дослідження на даному етапі - аналіз методичної літератури з метою виявлення та підбору комплексу діагностичних методик для вивчення рівня розвитку мовлення та дрібної моторики; тестування, розмови.

На другому етапі - формувальному, апробувалися педагогічні умови та спеціально організована система роботи з розвитку дрібної моторики основою, якою є цілеспрямовано підібрані нами різноманітні види ручної діяльності з метою формування мовлення дітей молодшого дошкільного віку;

Основні завдання формувального етапу:

- розвиток дрібної моторики рук;
- розвиток точності та координації рухів, ритмічності та гнучкості рук;
- формування всіх сторін мовлення дітей старшого дошкільного віку.
- корекція порушень загального розвитку мовлення старших дошкільників;
- розвиток умінь діяти за словесними інструкціями педагога, співставляючи індивідуальний темп виконання із заданим, та вміння самостійно продовжувати виконання поставленого завдання, контроль за власними діями;
- удосконалення рухів рук;
- розвиток психічних процесів.

Основні емпіричні методи – тестування, наочні, спостереження, бесіда (словесні), дитячі продуктивні види діяльності, різноманітні види ручної діяльності, творчість.

Наочні методи забезпечують яскравість чуттєвого сприйняття, рухових відчуттів та емоційність мовних реакцій. У процесі навчання ми підбирали прийоми з урахуванням ступеня розвитку мовлення, засвоєння рухового матеріалу, загального розвитку дітей, їх фізичного стану, вікових та індивідуальних особливостей. При навчанні ми використовували різні емпіричні прийоми наочності:

- наочно-зорові прийоми;
- тактильно-м'язова наочність;
- наочно-слуховий прийом: словесні, практичні.

Словесні методи звернені до свідомості. Вони допомагають осмисленню поставлених завдань та свідомому виконанню рухових вправ, застосуванню мовленнєвих навичок.

Практичні методи пов'язані із практичною діяльністю. Різновидами цього методу є ігровий прийом що дає можливість удосконалювати різноманітні рухові та мовленнєві навички, розвиває творчу ініціативу і змагальний прийом використовується з метою вдосконалення вже відпрацьованих рухових та мовленнєвих навичок.

На третьому етапі, контрольному - проводилася обробка, аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи. Основні методи дослідження – спостереження, аналіз та оцінка тестування дітей.

При побудові та підборі методів та прийомів роботи з розвитку дрібної моторики як способу формування мовлення дітей старшого дошкільного віку ми керувалися такими принципами:

- принцип тісного зв'язку розвитку дрібної моторики та мовлення;
- принцип рівності та співпраці з дітьми, довіри, взаєморозуміння, доброзичливості;

- принцип наочності та індивідуальності, що реалізується шляхом урахування результатів педагогічної діагностики, що проводиться на певних етапах роботи;
- принцип поступового ускладнення ігрового матеріалу, вправ від простого до складного;
- усі вправи потрібно виконувати "в обидва боки", тобто по черзі обома руками;
- принцип систематичності та поступовості.

Для проведення дослідної роботи нами було розроблено комплексну систему розвитку дрібної моторики як інструменту формування мовлення та інтелекту дошкільнят, яка містить методичні рекомендації та практичний матеріал щодо організації роботи з дошкільнятами з розвитку дрібної моторики та мовлення.

Робота з розвитку дрібної моторики має проводитись у певній послідовності. Для цього слід знати основні етапи моторного розвитку та шляхи його вдосконалення. Враховуючи цей факт, весь матеріал у програмі розташований саме в тій послідовності, як його необхідно включати у педагогічний процес. У програмі докладно описані всі види робіт з розвитку дрібної моторики та мовлення. Використання матеріалу на практиці допоможе організувати цілеспрямовану роботу з розвитку дрібної моторики і мовлення, як у дитячому садку, так і вдома.

Коротке обґрунтування програми:

Концепція стандарту програми "Дитина " передбачає позитивний поворот до дошкільного дитинства взагалі та пов'язане з цим усвідомлення значущості тих освітніх ресурсів, які в ньому закладені. Перші сім років життя є періодом величезних досягнень у галузі мовного, соціального, емоційного, моторного та інтелектуального розвитку дитини. Враховуючи цю закономірність, а також вивчивши й узагальнивши передовий досвід педагогів-новаторів вітчизняної та світової практики, ми визначили для себе тему, яку

вважаємо найбільш важливою для розвитку дітей, зокрема, для мовлення дошкільнят [4,29].

Розроблена нами програма допоможе вихователям та батькам організувати цілеспрямовану роботу з розвитку дрібної моторики, яка впливатиме на становлення всіх сторін мовлення дошкільнят.

Дрібна моторика рук і рівень розвитку мовлення перебувають у прямій залежності один від одного, що вже давно доведено. Якщо моторика розвивається нормально, тобто дитина на певних етапах зростання виконує ті чи інші дії, нормально розвивається і мовлення. Якщо ж дрібна моторика розвинена слабо, то спостерігаються відставання і в розвитку мовлення.

Вчені довели, «що анатомічно близько третини всієї площі рухової проекції кори головного мозку займає проекція кисті руки, розташована дуже близько до мовної зони. Саме величина проекції руки та її близькість до моторної зони дають підставу розглядати кисть руки як «орган мовлення», такий самий, як апарат артикуляції»[3].

У зв'язку з цим було висунуто припущення про «суттєвий вплив рухів пальців рук на формування та розвиток мовленнєвої функції дитини. Тому, щоб навчити малюка говорити, необхідно не тільки тренувати його мовленнєвий апарат, а й розвивати рухи пальців рук, або дрібну моторику». Чим раніше починається цілеспрямована робота з розвитку дитячої руки, тим швидше і легше опанує маленька людина мовлення. Але навіть втрачені моменти піддаються корекції при вміло та правильно спланованій системі вправ, спрямованих на формування дрібної моторики рук.

Запропонована нами комплексна система розвитку дрібної моторики може бути включена у всі заняття, а також проводитися в другу половину дня у вигляді розваг, ігор, індивідуальних занять або спеціальних корекційних занять для дітей з ЗНМ.

Реалізація забезпечується такими організаційними умовами як:

1. активна взаємодія вихователя та батьків;

2. створення спеціального інтегративного розвиваючого стимулюючого середовища;
3. взаємодія дітей дошкільного віку з вихователем чи іншими педагогами, батьками;
4. залучення дитини до дій, у яких вона використовує дрібні моторні навички (сервірує стіл, сортує гудзики, грає в карткове лото - заняття, в яких дитина повинна тримати, розбирати, збирати, перевертати, розгортати тощо);
5. створення умов, що забезпечують дитині можливість щодня займатися художньою діяльністю, в якій вона удосконалює дрібні моторні навички: наприклад, пропонувати крейду, олівці, ножиці, клей, етикетки та ін.
6. створення можливості для ігор, які залучають до дій координацію: око-рука (обводити, малювати, перемальовувати, викладати з мозаїки та ін.);

Виходячи з вищесказаного, у процесі підготовки до дослідно-пошукової роботи ми зіткнулися з потребою відбору та систематизації всіх видів робіт з розвитку дрібної моторики, необхідних для ефективної реалізації мети нашого дипломного дослідження, що полягає у розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку.

У ході дослідно-пошукової роботи ми використали перелік напрямів та видів робіт з розвитку дрібної моторики, що відповідає дидактичному принципу від простого до складного, при цьому використовували досвід, елементи технологій та методичні розробки таких авторів, як М.М. Монтессорі [50,51,52]], Цвинтарний. [44].

На початку 2023-2024 навчального року в експериментальній групі (старша група, 5- 6 р.) було проведено тестування дітей за наступними методиками:

1. Тест Г.А. Урунтаєвої Н.В. Серебрякової для вивчення рівня розвитку мовлення.
2. Тест "Намалюй людину", який ми використали для виявлення рівня розвитку сенсомоторики та тонкої моторики дошкільнят на початок експерименту.

Для виявлення рівня розвитку мовлення дітей, ми використовували комплекс методик для вивчення рівня розвитку мовлення, запропонованих Г.А. Урунтаєвою, Н.В. Серебряковою.

Дані методики дозволяють «визначити стан сенсомоторного рівня мовлення, дослідити граматичну будову мовлення, вивчити словник та навички словотвору, а також визначити рівень зв'язного мовлення» Для оцінки успішності виконання завдань методики нами використовувалася бальна система, запропонована авторами методик.

«Дослідження включало кілька завдань (додаток 2):

1. Дослідження сенсомоторного рівня мовлення включало дослідження звуконаслідувань; дослідження фонематичної сторони мовлення; дослідження сформованості звуко-складової структури слова.
2. Дослідження граматичної будови мовлення включало в себе вивчення розуміння прийменниково-відмінкових конструкцій з прийменниками на, в, під, за; розуміння форм однини і множини іменників.
3. Дослідження словника та навичок словотвору передбачало вивчення розуміння зменшувально - ласкавих суфіксів іменників.
4. Дослідження зв'язного мовлення проводилося у вигляді складання дитиною розповіді з використанням сюжетних картинок як опори. У ході дослідження задавалися питання, які були спрямовані на розуміння зверненої мови та розуміння її поза контекстом, тобто перехід від однієї ситуації до іншої. При виникненні труднощів (тривалі паузи, труднощі розпочати завдання, перерви в оповіданні) надавалася допомога у вигляді спонукаючих, навідних і уточнюючих питань».

Фіксувалися наявність і частота вживання дитиною різних частин мови, правильного вживання граматичних форм. В результаті дослідження кожна дитина набрала певну кількість балів, що й визначило рівень розвитку її мовлення.

Обстеження проводилося як підгрупами, так і індивідуально з обов'язковим використанням ігрових фрагментів та різноманітного дидактичного матеріалу.

За структурними компонентами мовної системи (наявність фрази, розуміння мови, словниковий запас, граматична будова мовлення, звуковимова, складова структура слова, фонематичне сприйняття) нами було запроваджено позначення рівня мовного розвитку: високий рівень, середній рівень, низький рівень, найнижчий рівень.

«Високий рівень – 24-30 балів: розгорнуте фразове мовлення, використання у мовленні найпростіших поширених і складних речень, правильно побудовані речення, використання всіх частин мови; правильно використання найпростіших граматичних форм, відсутність помилок при узгодженні прикметників з іменниками в роді, числі, відмінку; іменників з числівниками; всі звуки дитина вимовляє чітко, не скорочує і не спрощує складову структуру слова; мовлення інтонаційно виразне, дитина активна у спілкуванні, проявляє інтерес, розуміє інструкції з першого разу.

Середній рівень – 16-24 балів: розгорнуте фразове мовлення з елементами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвинення; активне мовлення у вигляді простих речень, складні речення дитина будувати не може; користується всіма частинами мови з помітним переважанням іменників та дієслів; дитина неправильно вживає дієслова, замінює назви частин предметів назвами цілих предметів; порушені навички словотвору; дитина правильно використовує найпростіші граматичні форми, не допускає помилки при узгодженні прикметників з іменниками в роді, числі, відмінку; іменників з числівниками; пропускає та замінює прийменники; допускає помилки в наголосах і відмінкових закінченнях; характерні нестійкі заміни, коли звук у різних словах вимовляється по-різному або заміни груп звуків простішими за артикуляцією; порушена складова структура та звуконаповнюваність слів; дитина бере участь у спілкуванні частіше з ініціативи дорослого, рідко користується невербальними засобами спілкування.

Низький рівень – 6-16 балів: прості фрази із 2-3 слів; прості конструкції речень; висловлювання лише на рівні перерахування побачених предметів і дій; дитина не знає назв основних кольорів, форм, розмірів, частин предметів; обмежений словник дій та ознак; відсутня навичка словотвору; розрізняються деякі граматичні форми та морфологічні елементи мовлення; граматичний лад мовлення не сформований; спостерігається змішування відмінкових форм, вживання іменників у називному відмінку, а дієслів в інфінітиві; відсутність узгоджень (прикметник + іменник; числівник + іменник); пропуск прийменників, заміна складних прийменників простими; помилки у вживанні форм числа, роду дієслів; звукова вимова значно відстає від норми; численні спотворення, заміни та змішування звуків; порушено вимови м'яких і твердих, дзвінких та глухих, шиплячих, свистячих; грубо порушена складова структура та звуконаповнюваність слів; скорочення кількості складів, перестановка складів та звуків, заміна та уподібнення складів, скорочення звуків при їх збігу; дитина не визначає позицію звуку у слові; не може вибрати картинки із заданим словом, не виділяє звук із ряду інших; до звукового аналізу та синтезу не готова; дитина не виявляє активності та ініціативності при спілкуванні; Відсутній інтерес до завдань, мова інтонаційно невиразна.

Найнижчий рівень - 0 - 6 балів: фразове мовлення відсутнє; дитина користується жестами, мімікою, окремими лепетними словами та звукокомплексами; звуконаслідування та розуміння мови має ситуативний характер; відсутнє розуміння значень граматичних змін слів, значень прийменників; словниковий запас різко відстає від норми; характерні лексичні заміни; різко спотворене звукове оформлення лепетних слів; нестійка артикуляція; низька можливість слухового розпізнавання звуків; складова структура слова грубо порушена, скорочення складів від 2-3 до 1-2; обмежена здатність сприйняття та відтворення складової структури слова; фонематичний розвиток знаходиться в незадовільному стані, дитина вимовляє лише голосні та звуки раннього онтогенезу, фонематичний слух порушений, завдання з

звукового аналізу дитині не зрозумілі; дитина не може виконати запропоноване завдання, або відмовляється від його виконання» [44].

Щоб довести гіпотезу нашого дослідження про взаємозв'язок та взаємовплив розвитку дрібної моторики, мовлення та інтелекту у дітей паралельно з тестом щодо визначення рівня розвитку мовлення ми провели тести на визначення стану розвитку дрібної моторики та інтелектуального рівня у досліджуваних дітей.

Методики для діагностики розвитку дрібної моторики розроблені на основі досліджень Л.А. Венгера, М.О. Бернштейна та представлені в табл.1.

Таблиця 2.1

Діагностична карта розвитку дрібної моторики

<i>Показники</i>	<i>Діагностичні методики</i>
вміння проводити безперервну лінію не зупиняючись та керувати координацією руху рук	Діагностичне завдання 1 «Доріжка» (автор Л.А. Венгер)
вміння рівномірно виконувати рухи руками під контролем зору	Діагностичне завдання 2 "Вправа на домальовування" (автор М.О. Бернштейн)
наявність координації рухів рук	Діагностичне завдання 3 «Картина з геометричних фігур» (автор Л.А. Венгер)
вміння згинати аркуш паперу певними частинами (гармошкою)	Діагностичне завдання 4 «Гармошка» (автор М.О. Бернштейн)

Діагностичне завдання 1 "Доріжка" (діагностика рівня розвитку дрібної моторики рук та координації рухів пальців; вміння тримати олівець)

Мета: Виявити рівень сформованості вміння проводити безперервну лінію не зупиняючись і регулювати координацію руху руки.

Матеріал: олівець, папір формату А4 із намальованою доріжкою.

Інструкція: вихователь пропонує дитині взяти в руку олівець і подивитися на аркуш паперу, що лежить перед дитиною. На ньому є доріжки. Пропонує провести лінію посередині доріжки, не відриваючи олівець від паперу.

Оцінка результатів:

«Високий рівень (3 бали) – дитина повністю провела олівцем доріжку без відриву олівця від аркуша паперу. Самостійно виконала всю роботу без допомоги дорослого. Аркуш при виконанні роботи не тримав прямо. Протягом усього завдання точно стежив за напрямом лінії;

Середній рівень (2 бали) – дитина повністю виконала завдання. Іноді вдавалася до допомоги дорослого. Під час виконання завдання дитина іноді зупинялася та відривала олівець від аркуша паперу, іноді повертала аркуш паперу та виходила а межі (1-2 рази) ;

Низький рівень (1 бал) – дитина не повністю виконала завдання. Усі завдання виконувала за допомогою дорослого. При малюванні лінії постійно відривала олівець від аркуша паперу, 3 і більше разів вийшла за межі».

Діагностичне завдання 2 "Вправи на домальовування".

Мета: Виявити вміння поступово виконувати рухи руками під контролем зору.

Матеріал: аркуш паперу форматом А4 з намальованою до середини лінією (хвилястою, ламаною); простий олівець.

Інструкція: вихователь пропонує дітям олівцем закінчити лінію:

- домалювати пряму лінію;
- домалювати хвилясту лінію;
- домалювати ламану лінію (огорожу).

Діти мають чітко виконувати завдання.

Оцінка результатів:

«Високий рівень (3 бали) – дитина самостійно, чітко дотримуючись інструкції, без допомоги дорослого безпомилково відтворила візерунок.

Середній рівень (2 бали) – лінія чітка, рівна однак олівець відивався від паперу, лінія трохи більше 3 разів виходила за межі доріжки.

Низький рівень (1 бал) – лінія понад 3 рази виходила за межі доріжки, спостерігається «нерівна», «тремтлива» лінія: дуже слабка, майже невидима; або лінія проведена з дуже сильним натиском на олівці, що майже рве папір;

багаторазове проведення олівцем по одному місцю. Інструкція дорослого не сприймалася дитиною».

Діагностичне завдання 3 «Картина з геометричних фігур».

Ціль: виявити наявність координації рухів рук.

Матеріали: ножиці, аркуш паперу білого кольору формату А4, простий олівець, клей, кольоровий папір формату А4.

Інструкція: Виріж ножицями геометричні фігури (трикутники, круги, прямокутники, квадрати) - це деталі з яких можна зробити візерунок. Придумай візерунок і виклади на аркуші паперу. Приклей їх до паперу.

Оцінка результатів:

«Високий рівень (3 бали) – дитина самостійно, без допомоги дорослого вирізала необхідні фігури та наклеїла їх на листок у вигляді візерунка. Рухи пальців та кистей рук точні, спритні, з завданням дитина впоралася швидко та легко. Загальна та дрібна моторика розвинена добре.

Середній рівень (2 бали) – дитина виконувала завдання з невеликою допомогою дорослого. Загальна і дрібна моторика розвинена досить добре, але іноді діти мають невеликі труднощі при вирізанні, вміють правильно тримати ножиці, але швидко втомлюються і вирізають нерівні лінії, зупиняються.

Низький рівень (1 бал) – дитина виконує завдання лише з допомогою дорослого. Лінія вирізування нерівна, дрібна моторика в таких дітей значно відстає від вікової норми. Рухи скуті, незграбні, не спритні. Порушена загальна координація рухів. Діти не можуть, виконати задання за зразком, не вміють правильно тримати ножиці».

Діагностичне завдання 4 «Гармошка».

Мета: виявити рівень сформованості вміння згинати аркуш паперу певними частинами (у вигляді гармошки), виявити співдружність обох рук у роботі.

Матеріал: половина аркуша кольорового паперу (А4)

Інструкція: вихователь пропонує дітям скласти аркуш маленькими доріжками, вказує дії, які діти повинні чітко виконувати.

Оцінка результатів:

«Високий рівень (3 бали) – дитина самостійно, без допомоги дорослого повторила дії відповідно до інструкції; "гармошка" вийшла з рівними, однаковими по ширині доріжками.

Середній рівень (2 бали) – дитина з невеликою допомогою дорослого склала «гармошку», але є одна, дві помилки при складанні аркуша паперу (2-3 смужки ширші або вже ніж інші). Інструкція дорослого сприймалася дитиною частково;

Низький рівень (1 бал) – дитина лише за допомогою дорослого склала аркуш паперу у вигляді «гармошки», при цьому були помилки. Інструкцію дорослого дитина не сприймала».

З метою визначення рівня інтелектуального розвитку дітей ми використали *Тест "Намалюй людину" Гудінаф – Харріс* (додаток В). В основі методики лежить припущення про те, що образотворча діяльність відображає розумовий розвиток дитини.

Тестування проводилося у вигляді гри. Дотримувалася стандартності процедури тестування: підбирали однаковий папір, олівці.

Оцінка малюнка проводиться за 37 пунктами: 17 змістовними, які пов'язані з характеристикою деталей, та 20 формальними, що стосуються пропорцій частин тіла.

Отже, за допомогою методик, розроблених Г.А. Урунтаєвою, Н.В. Серебряковою, Л.А. Венгером, М.О.Бернштейном та Гудінаф – Харріс було проведено дослідження рівня розвитку мовлення, дрібної моторики та інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку. За результатами виконання завдань кожною дитиною експериментальної групи було отримано індивідуальні значення. В результаті досліджень кожна дитина набрала певну кількість балів, що й визначило рівень її мовленнєвого та інтелектуального розвитку та рівень сформованості дрібної моторики (додаток Б).

2.2. Аналіз експериментального дослідження

Метою констатувального етапу дослідження було виявлення стану вихідного рівня сформованості мовлення, дрібної моторики та інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку, на початок року засобами використання обраного комплексу діагностичних методик.

Експериментальне дослідження проводилося на базі ЗДО (ясла-садок) комбінованого типу №34 «Суцвіття» м.Чернівці.

У дослідженні взяли участь 10 осіб - діти старшого дошкільного віку: 6 хлопчиків та 4 дівчаток (додаток А).

Для експерименту ми відібрали дітей однієї вікової категорії з приблизно однаковим рівнем розвитку мовних навичок та моторних функцій.

У двох дітей (Олена Б., Сергій М.) спостерігалось відставання в звуковимові (порушено вимову шиплячих, свистячих), у двох дітей (Вова К. Ваня В.) словниковий запас відставав від норми, майже у всіх дітей експериментальної групи зустрічалися ознаки відставання у моторному розвитку.

У таблиці 2.2 представлені зведені результати дослідження рівня розвитку мовлення у дітей експериментальної групи п'ятого року життя.

Таблиця 2.2

Рівень розвитку мовлення у старших дошкільників
(констатуючий етап дослідження)

РІВЕНЬ	Кількість осіб (абс.)	Кількість осіб (%)
Високий	0	0%
Середній	6	60%
Низький	4	40%
Найнижчий	0	0%

Під час дослідження високий рівень розвитку мовлення не виявлено в жодної дитини, що становить 0%. Низький рівень визначався в 4 дітей (40%). Найбільший відсоток склали діти із середнім рівнем розвитку мовлення - 6 дітей (60%). Найнижчий рівень був відсутній.

Під час обстеження дітей ми відзначили, що для висловлювань діти будують прості речення, які складаються з 2-3 слів, пропускають вживання прийменників, не узгоджують слова в реченнях, звуковимова значно відстає від норми, спостерігаються численні спотворення, заміни та змішування звуків, відзначаються порушення складової структури слова, діти скорочують кількість складів. Здебільшого діти не виявляли активності та ініціативності при спілкуванні.

Наочно результати дослідження представлені на рис. 2.1.

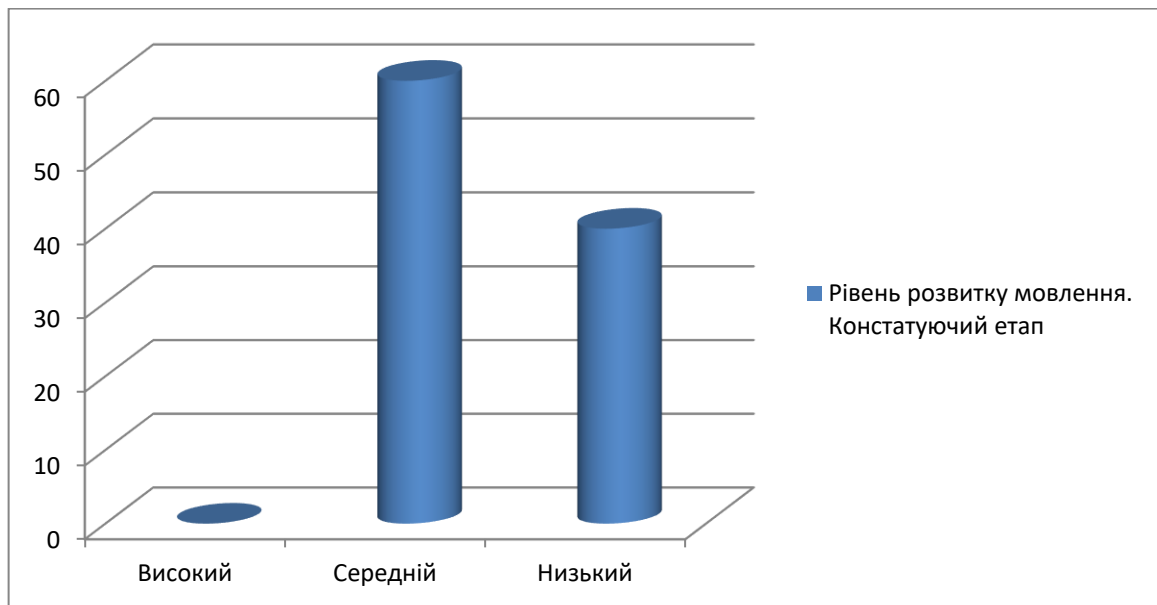

Рисунок 2.1. Рівень розвитку мовлення в дітей старшого дошкільного віку (констатуючий етап дослідження)

Паралельно з дослідженням мовлення ми провели діагностику рівня розвитку дрібної моторики, щоб порівняти показники і простежити чи існує взаємозв'язок між рівнем розвитку дрібної моторики та мовленням.

Під час першого діагностичного завдання «Доріжка» на виявлення рівня розвитку дрібної моторики троє дітей повністю впоралися із завданням: провели олівцем доріжку без відриву олівця від аркуша паперу. Виконали всю роботу самостійно, без допомоги дорослого. Аркуш при виконанні роботи не тримали прямо. При виконанні завдання уважно стежили за напрямом лінії. Аркуш паперу під час роботи не повертали. Виконуючи завдання точно дотримувалися напрямків лінії та не виходили за межі. Виконували завдання з

цікавістю та активно. Шестеро дітей із середнім рівнем повністю виконали завдання. Іноді зверталися по допомогу дорослого. При виконанні завдання зупинялися та був відрив олівця від аркуша паперу, іноді повертали аркуш паперу та 1-2 рази виходили за лінії. При виконанні завдання у діях дітей була невелика напруга. Одна дитина з низьким рівнем розвитку зовсім не виконала завдання. Під час проведення лінії був постійний відрив олівця від аркуша паперу, більше 3 разів дитина вийшла за межі лінії. Результати діагностики представлені у табл. 2.3

Таблиця 2.3

Результати діагностичних завдань на виявлення рівня розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку
(констатувальний етап)

Діагностична методика	Рівень розвитку дрібної моторики		
	Високий	Середній	Низький
Діагностичне завдання 1 «Доріжка»	3 (30%)	6 (60%)	1 (10%)
Діагностичне завдання 2 "Вправа на домальовування"	2 (20%)	6 (50%)	2 (30%)
Діагностичне завдання 3 «Картина з геометричних фігур»	2 (20%)	5 (50%)	3 (30%)
Діагностичне завдання 4 «Гармошка»	2 (20%)	6 (60%)	2 (20%)

Результати другого діагностичного завдання "Вправа на домальовування" показали, що дві дитини мали високий рівень і виконували роботу самостійно з великою захопленістю та безпомилково. Інструкція була повністю дотримана. Шестеро дітей із середнім рівнем при виконанні завдання допустили 1-2 помилки, іноді вдавалися до допомоги дорослого, інструкцію розуміли не завжди. У двох дітей визначався низький рівень. Роботи даних дітей незакінчені, лінію не відтворено, помилок більше ніж правильно виконаного завдання. Навіть з постійною допомогою дорослого діти не могли сприймати інструкцію та виконати завдання до кінця. Активності у виконанні завдання не виявляли, не пояснювали свої дії.

Аналізуючи результати діагностичного завдання «Картина з геометричних фігур» були отримані такі результати:

Діти з високим рівнем (2 дитини) самостійно без допомоги дорослого виконували завдання. Вирізали необхідні фігури і наклеїли на аркуш викладаючи візерунок. Вирізали фігури вправними рухами, із завданнями впоралися легко. Дітям було цікаво виконувати завдання, фігури виходили різні (форма та колір). Фігури вирізали, маневруючи не лише ножицями, а й аркушем паперу. Завдання виконали швидко. Діти із середнім рівнем (5 дітей) виконували завдання з невеликою допомогою дорослого, і під час роботи ставили багато питань педагогу, не завжди пояснювали свої дії. Діти мали незначні труднощі при вирізанні, вміли правильно тримати ножиці, але швидко втомлювалися і вирізали нерівні лінії, зупинялися, щоб рука відпочила. Діти відволікалися, але із завданням впоралися, хоч і за допомогою дорослого. Діти з низьким рівнем (3 дитини) виконували роботу лише за допомогою дорослого. Лінії вирізування нерівні, рухи скуті, діти швидко втомлювалися, кажучи «у мене не виходить». Картинку зібрати не змогли, швидко втрачали інтерес до роботи, не вміли правильно тримати ножиці, до виконання завдання поставилися без інтересу.

Оцінюючи результати виконання діагностичного завдання «Гармошка» ми виявили, що 2 дітей мали високий рівень розвитку дрібної моторики та виконували роботу з великою захопленістю, самостійно, без допомоги дорослого, повторили дії відповідно до інструкції; "гармошка" вийшла з рівними, однаковими по ширині доріжками. Інструкція була безпомилково дотримана. 5 дітей з середнім рівнем склали «гармошку» з невеликою допомогою дорослого і мали одну-дві помилки при складанні аркуша паперу. Інструкцію дорослого сприймали не завжди, відволікалися на деталі. Своєю роботою наприкінці залишилися задоволені, обіграли «гармошку». І, нарешті, діти з низьким рівнем рівень сформованості вміння згинати аркуш паперу певними частинами (2 дитини) склали «гармошку» виключно за допомогою дорослого. Діти не сприймали інструкції, активності у виконанні завдання не

виявляли, чекали допомоги дорослого. Наочно результати виконання діагностичних завдань з розвитку дрібної моторики продемонстровані на рис. 2.2.

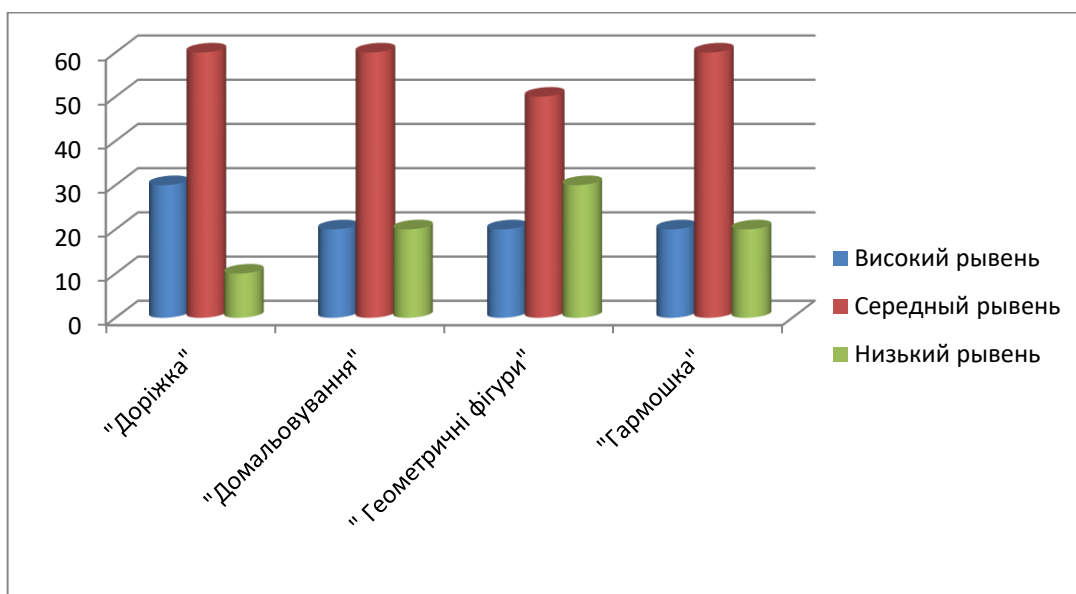

Рис.2.2. Результати діагностичних завдань на виявлення рівня розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку

Якщо оцінювати вихідний рівень розвитку дрібної моторики у обстежуваних дітей комплексно (за всіма діагностичними методиками), то визначаються наступні результати: середній рівень розвитку моторики мають 60% дітей, а середній та низький рівень визначається в 22,5% дітей. Результати відображені на рис.2.3

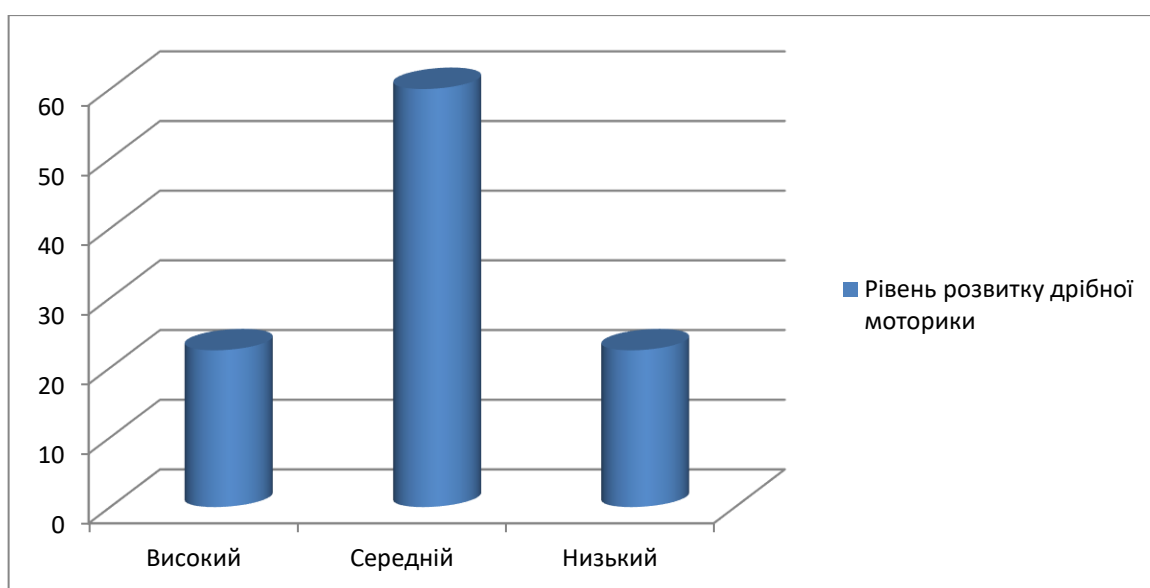

Рис.2.3. Вихідний рівень розвитку дрібної моторики у старших дошкільників

Оцінюючи вихідний рівень інтелектуального розвитку обстежуваних дітей ми отримали результати, які відображені в табл. 2.4

Таблиця 2.4

Результати виконання тесту "Намалюй людину" Гудінаф - Харріс
в експериментальній групі (констатуючий етап)

Рівень	Діапазон балів	Кількість осіб (абс.)	Кількість осіб (%)
Високий	32 - 37	1	10%
Вище середнього	24 - 31	0	0%
Середній	16 - 23	7	70%
Нижче середнього	9 - 15	0	0%
Низький	0 - 8	2	20%

Результати виконання тесту "Намалюй людину" Гудінаф – Харріс показали, що в експериментальній групі на констатуючому етапі із середнім рівнем розвитку моторики бул 70% дітей, з рівнем вище середнього 0% дітей, з рівнем нижче середнього 0% дітей, з низьким рівнем 30%. Наочно отримані результати відображено на рис. 2.4.

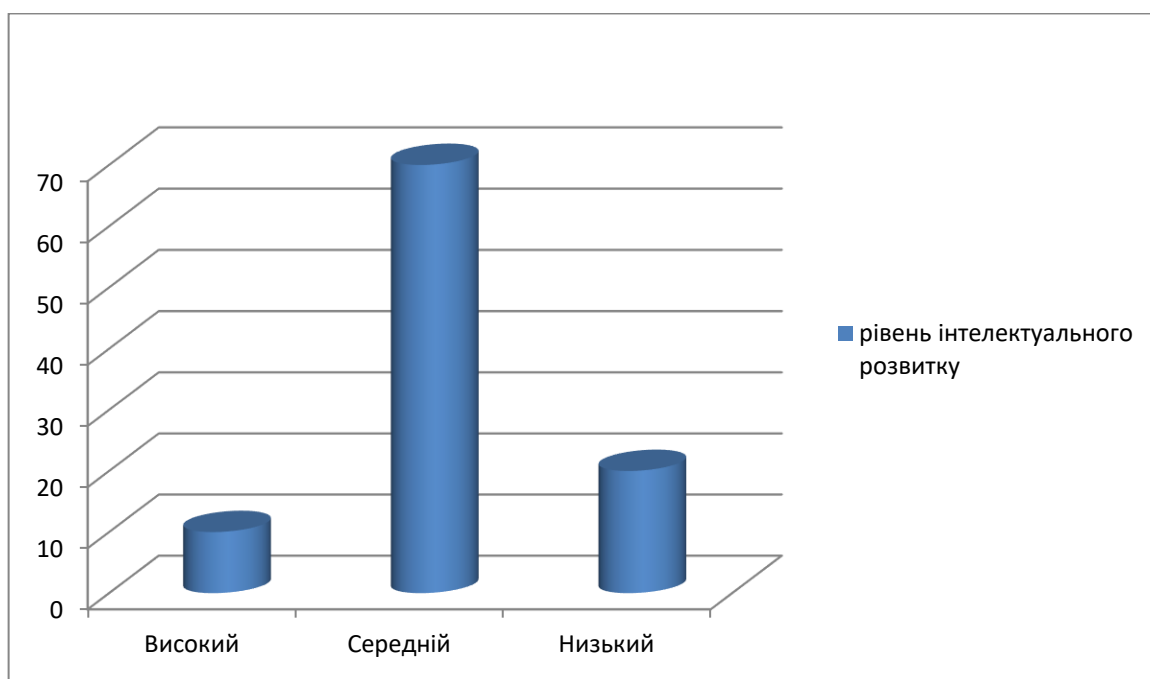

Рисунок 2.4 Результати виконання тесту "Намалюй людину" Гудінаф - Харріс в експериментальній групі (констатуючий етап)

Таким чином, нами експериментально було доведено, що рівень розвитку мовлення, інтелекту та рівень розвитку дрібної моторики у дітей шостого року життя знаходяться у прямій залежності, що наочно продемонстровано на рис. 2.5.

Якщо моторика розвинена слабо то й мовленнєвий та інтелектуальний розвиток тією чи іншою мірою відставатиме від норми.

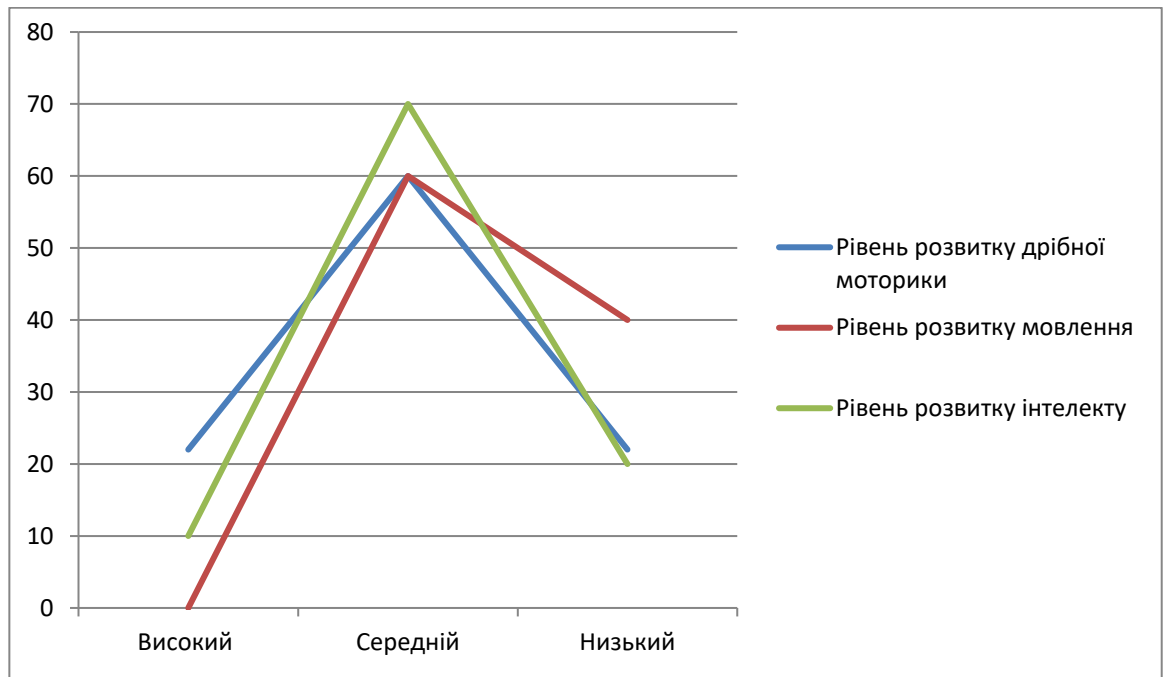

Рисунок 2.5. Взаємозв'язок дрібної моторики, мовлення та інтелекту

Констатуючий етап дослідження показав, що для дітей старшого дошкільного віку, які перебувають у сенситивному періоді розвитку мовлення та дрібної моторики, необхідно розробити спеціальну програму, яка б всебічно розвивала дрібну моторику і як наслідок мовлення та інтелект дітей дошкільного віку.

Ми припускаємо, що включення в цілісний педагогічний процес системи роботи з розвитку дрібної моторики сприяє формуванню мовлення та інтелекту старших дошкільників. Перш ніж провести формуючий етап дослідження нами було проведено опитування батьків і вихователів дітей досліджуваної групи. Нас цікавило, чи використовують вони в роботі різноманітні види ручної діяльності з метою формування дрібної моторики і як наслідок – мовлення з дітьми у дитячому садку та вдома, з якою метою та які саме. Було опитано

двадцять батьків та два педагоги. В результаті опитування з'ясувалося, що батьки практично не використовують із дітьми дошкільного віку різноманітні види ручної діяльності, практично не знають жодної пальчикової гімнастики, окрім "Сорока – білобока...", та й то не до кінця. У сім'ях все менше і менше приділяють увагу дітям, купують їм ігри, що не розвивають (мозаїка, пазли, конструктор з дрібними деталями, сортери, пірамідки, матрьошки і т.д.), а нові мультфільми, не дозволяють користуватися ножицями, пластиліном і т.д.

Вивчення календарних планів вихователів та розмова з ними показали, що вони намагаються використати різноманітні види діяльності для розвитку дрібної моторики трохи ширше. Організують ігри в сухому басейні, зі шнурівками, прищіпками та іншим різноманітним матеріалом, частково використовують технологію М. Монтесорі застосовують різні пальчикові ігри, фізкультхвилинки; на заняттях різного циклу – пальчикову гімнастику для підготовки рук до продуктивних видів діяльності та підтримання інтересу; організують заняття у куточку творчості із пластиліном, папером, олівцями тощо. Але певної чіткої системи організації цілеспрямованих занять з розвитку дрібної моторики, різноманітних видів ручної діяльності, предметно – розвиваючого, стимулюючого середовища ми виявили.

Таким чином, ми з'ясували, що робота з розвитку дрібної моторики з дошкільниками недостатньо організована. Батьки та педагоги не використовують повністю їх розвиваючий потенціал, у тому числі і для розвитку мовлення.

Виходячи з результатів констатуючого етапу дослідження, нами був проведений формуючий етап.

2.3 Методики розвитку дрібної моторики у дошкільників із ЗНМ у корекційно-логопедичній роботі

Проаналізувавши роботи різних авторів з розвитку дрібної моторики, ми зазначили, що деякі з них надають перевагу штрихуванню та малюванню (Є.В. Чорних), ліпленню, конструюванню (З.І. Богатєєва), а інші - тіньовому театру (А.В. Мельникова), чи вправам з пальчиками (В.В. Цвинтарний) та ін. [25,36]

Ми ж вважаємо, що робота з розвитку дрібної моторики має бути комплексною та проводитися в певній послідовності. Для цього слід знати основні механізми моторного розвитку та шляхи їх вдосконалення. Враховуючи існуючий факт, весь матеріал у нашій програмі розташований саме в тій послідовності, як його слід включати у педагогічний процес.

У роботі з дітьми використовувалися такі методи та прийоми:

1. Розвиток загальної моторики
 - Масаж та самомасаж кистей та пальців рук.
 - Вправи для розвитку просторових уявлень.
 - Групові ігри
 - Ігри з піском
2. Вправи для розвитку тактильної чутливості та складно координованих рухів пальців та кистей рук.
3. Щоденна пальчикова гімнастика та пальчикові ігри (з віршами, скороговками, звуками):
4. Робота з предметами та матеріалом (пластилін, папір, конструктор, прищіпки, намистини, крупи та ін.)
5. Тіньовий, пальчиковий театр. Ляльки.
6. Шнурівка
7. Розвиток графічних навичок. Малювання.
 - Малювання трафаретами, клітинками (зорові та слухові диктанти), зафарбовування контурних предметів рівними лініями і точками.
 - Штрихування вертикальне, горизонтальне, похило, малювання "петелькою" і "штрихом" (вправи виконуються тільки простим олівцем).

- Малювання нескладних геометричних фігур, літер у повітрі та на столі провідною рукою, потім іншою рукою та обома руками разом;
 - Почергове малювання кожним пальцем однієї, потім другої руки.
8. Викладання фігур із лічильних паличок.
 9. Освоєння ремесел: шиття, вишивання, в'язання, плетіння, робота з бісером та ін.
 10. Ігри з предметами домашнього вжитку, домашні справи:
 - Перемотування ниток;
 - Зав'язування та розв'язування вузликів;
 - Догляд за зрізаними та живими квітами;
 - Чищення металу;
 - Водні процедури, переливання води, миття посуду, прання лялькової білизни (пояснити та показати попередньо всі процеси: змочування, намилювання, перетирання, полоскання, віджимання);
 - Збирання розрізних картинок, ягід; розбір круп і т.д.
 11. Фізкультхвилинки.

Робота з розвитку дрібної моторики з дітьми експериментальної групи проводилася за певною системою. Заняття починалися з щоденного ретельного масажу кистей рук: м'які масажні рухи та розминання кожного пальчика, долоні, зовнішньої сторони кисті, а також передпліччя.

Масаж є одним із видів пасивної гімнастики. Він чинить загальнозміцнюючу дію на м'язову систему, підвищує тонус, еластичність та скорочувальну здатність м'язів. Самомасаж починається з легкого розтирання подушечок пальців у напрямку від кінчиків до долоні спочатку на одній руці, потім на іншій. Далі проводиться розтирання долоні спочатку однієї руки від середини до країв великим пальцем іншої руки. Після чого йде комплекс рухів [32,37].

- *"Пунктури"* - подушечки чотирьох пальців правої руки встановлені біля основ пальців лівої руки з тильного боку долонь.

- *Рухами назад-вперед ("пунктирами")* зміщуємо шкіру, поступово просуваючись до променево-зап'ясткового суглоба. Те саме на іншій руці.
- *"Пила"* - ліва рука (кисть і передпліччя) лежить на столі долонею вгору. Ребром правої долоні імітуємо пиляння по всій лівій поверхні в напрямку вгору - вниз. Те саме для іншої тощо.

Після виконання самомасажу можна переходити до вправ, *спрямованих на розвиток тактильних відчуттів та кінестетичного компонента рухового акта*. Таких як:

- *"Знайди, з чого зроблено?"* Дитина спочатку обмацує три-п'ять іграшок із різною фактурною поверхнею, потім шматочки матеріалів, з яких вони виготовлені. Необхідно співставити на дотик іграшку та матеріал, з якого вона виготовлена.
- *"Пальчиковий басейн"*. У велику коробку з бортиками висотою 7-8 см насипати крупу (горох, квасолу, гречану крупу, рис.) і помістити кілька предметів, різних за формою та величиною та знайомих дитині. Дитина має опустити кисті рук у "басейн", знайти предмети, обмацати та впізнати їх.
- *"Чарівний мішечок"*. Дитина повинна навіпацки вгадати, що лежить у мішечку: а) дрібні іграшки; б) геометричні фігури різної величини та фактури (з наждачного, оксамитового паперу, щільної фольги); в) побутові предмети (гудзик, олівець, гумка, монета, кільце); г) літери та цифри, різні за розміром та фактурою (для дітей, знайомих з ними) тощо.

Дуже корисні для тренування дрібної моторики рук різні ігри та ігрові вправи із допоміжними предметами.

Вправи з м'ячами

- Вчитися захоплювати м'яч усією кистю і відпускати його;
- Катати м'яч за годинниковою стрілкою;

Можна використовувати, наприклад, ігри з тенісними м'ячиками, які можна утримати однією рукою.

Вправи з масажерами

Катати по столу від кінчиків пальців до ліктя, між долонями, по тильній стороні кисті. Виконувати вправи треба обов'язково кожною рукою по черзі.

Вправи з чотками

Чотки можна купити або зробити з великих намистин. Дитина промовляє рядок вірша і відкладає намистину (але не як на рахівниці, а тримаючи чотки цією ж рукою). Працюють 1-й, 2-й 3-й пальці, а 4-й та 5-й тримають чотки. Вправа виконується по черзі кожною рукою.

Ігри з піском та водою

Зразки завдань:

Погладь рукою пісок. Що ти відчуваєш? Який пісок? Як зробити сирим? Поприскувати з пульверизатора.

Ігри з мотузкою

Як і будь-яка гра, що вимагає концентрації уваги, ігри з мотузкою справляють психотерапевтичний ефект, дозволяючи відключатися на якийсь час від повсякденних турбот. Лікарі-фізіотерапевти говорять, що вправи з мотузкою сприяють швидшому відновленню моторики пальців після одержаних травм рук.

Вправи для розвитку тактильної чутливості та складно координованих рухів пальців та кистей рук

- Дитина опускає кисті рук у посудину, заповнену будь-яким однорідним наповнювачем (вода, пісок, різні крупи, будь-які дрібні предмети). 5-10 хвилин перемішує вміст. Потім їй пропонується посудина з іншою фактурою наповнювача. Після кількох проб дитина із заплющеними очима опускає руку в запропонований посуд і намагається відгадати його вміст, не обмацуючи пальцями його окремі елементи.
- Впізнання фігур, цифр або букв, "написаних" на правій та лівій руці.
- Впізнання предмета, літери, цифри на дотик по черзі правою та лівою рукою. Більш складний варіант - дитина однією рукою обмацує запропонований предмет, а іншою рукою (з розплющеними очима) його замальовує.

Дуже корисні у дошкільному віці та викликають інтерес у дітей різноманітні "пальчикові ігри" та гімнастика для пальців. Суть пальчикових ігор полягає в тому, що дитині пропонують за допомогою різноманітних комбінацій пальців рук зображати тварин, людей та предмети. Завданням пальчикової гімнастики є зміцнення м'язів кисті, розвиток координації рухів пальців рук, формування здатності керувати рухом пензля за показом, поданням, словесною командою. Включення пальчикових ігор і вправ у будь-яке заняття викликає в дітей позитивне ставлення, емоційний підйом і чинить специфічну тонізуючу дію на функціональний стан мозку та розвиток мовлення [19,54,60].

У розвитку дрібної моторики широко використовується продуктивна діяльність - крім ігор та вправ, розвитку ручної вмілості сприяють також різні види продуктивної діяльності, такі як (малювання, ліплення, аплікація, конструювання, плетіння, в'язання тощо) [22,30,56].

Починаючи з молодшої групи у дитячому садку, необхідно організовувати куточок творчості. Він повинен бути обладнаний таким чином, щоб дитина в будь-який час самостійно могла взяти необхідні ізоматеріали і займатися самостійною художньою діяльністю.

У міру того, як діти дорослішають, вміст "Куточка творчості" змінюється (великі пензлики - на маленькі, гуаш - на акварель, збільшувалася кольорова гама фарб, олівців, крейди, пластиліну і т.д.) [82].

Необхідно прищепити дітям любов до природних матеріалів, глини, пластиліну. Це дуже важка та копітка робота, яка ефективно розвиває силу руки та пальців, забезпечує зміну тонусу мускулатури рук.

Не менш цікавими та корисними для розвитку пальців рук є заняття з використанням паперу. Її можна м'яти, рвати, розгладжувати, різати – ці вправи мають терапевтичний характер, позитивно впливають на нервову систему, заспокоюють дітей. Особливе значення мають ігри та вправи на розвиток тактильних відчуттів [65,7].

Розвитку тактильних відчуттів у дітей сприяють ігри та вправи зі спеціального виду предметами, різними за своїми якостями (форма, розмір, матеріал виготовлення).

Особливо цікаві для дітей заняття з такими предметами як прищіпки, різна за фактурою матерія, горох, квасоля, дрібна крупа, намисто, природний та непридатний матеріал, різні дрібні предмети: іграшки "Кіндер сюрпризу", гудзики, монети. Дуже подобаються дітям ігри з гудзиками. Організуючи ігри з гудзиками, необхідно підібрати гудзики різного кольору та розміру. Спочатку викласти малюнок самому, потім попросить малюка зробити те саме самостійно. Після того, як дитина навчиться виконувати завдання без вашої допомоги, можна запропонувати їй вигадувати свої варіанти малюнків.

Не менш цікаві для дошкільнят ігри з крупою, намистом, природним матеріалом. У процесі розвитку дрібної моторики можна застосовувати крупи (горох, рис, манку, гречку тощо). Наприклад, гра «Попелюшка» - діти перебирають перемішану крупу, малювання на крупі.

Під час прогулянок з дитиною парком, лісом з каменів та паличок можна створювати цікаві творчі композиції, зі снігу та глини ліпити великі та маленькі фігури. Усе це дозволяє розвивати тактильно-рухове сприйняття дитини.

Велике практичне значення у розвитку дрібної моторики дошкільнят мають і різного виду конструктори, кубики, пазли, дрібна та велика мозаїка. Ці види ігор рекомендується використовувати у вільний час у вигляді самостійної творчості дітей та спеціальних з конструювання[81].

У роботі з розвитку дрібної моторики широко використовується найулюбленіший вид дитячої діяльності - гра в ляльки та театр.

Для розвитку дрібної моторики використовуються ляльки, що відповідають можливостям дитини та розвивають їх. Ляльки бувають різні: ляльки петрушки, в'язані пальчикові ляльки, м'які рухливі "ляльки-рукавички", комбіновані ляльки, "я-ляльки", ляльки-маріонетки [41,64,67,69].

Популярний "Театр пальчиків". Артисти та персонажі завжди готові до виступів. На пальці можна надіти "наперстки" у вигляді звірят або казкових

героїв. "Театр рукавичок" вимагає від дорослих вміння зі старих рукавичок і рукавичок пошити кумедні персонажі. Діти надягають їх на руки і пожвавлюють казку, з ширмою або без ширми.

З дітьми молодшого дошкільного віку корисно грати у театр тіней. У театрі тіней особливо чітко проглядаються контури персонажів, характер поведінки, руху. Спочатку виконавцями мають бути дорослі, подивившись, діти неодмінно захочуть спробувати роль акторів. Діти дізнаються, як можна отримати зображення птахів, тварин та інших персонажів шляхом складання певним чином пальців.

Для розвитку ручної вмілості, а також дитячої творчості, артистизму у дітей використовуються різні види інсценування, у яких беруть участь усі діти. Ігри, що нагадують театральні вистави, вимагають кропіткої спільної роботи дітей та дорослих. Багато методистів рекомендують зробити пальчиковий театр, персонажами якого показуються невеликі ігри - інсценування, проведені у формі діалогу: "Дві жаби", "Дівчинка та ведмідь", казки "Колобок", "Теремок", "Ріпка" 46,47].

Особливе значення під час роботи з розвитку дрібної моторики мають ігри - шнурівки Марії Монтессорі. Роль ігор - шнурівок Марії Монтессорі важко переоцінити, оскільки вони є унікальним матеріалом для розвитку пальців рук із самого раннього віку. Ігри зі шнуруванням розвивають окомір, увагу, зміцнюють пальці і всю кисть руки, а це в свою чергу впливає на формування головного мозку та розвиток мовлення. А також опосередковано готують руку до письма і розвивають посидючість. У знаменитій книзі Марії Монтессорі: "Пізнають світ "руками"" можна знайти свідчення про те, що майже сто років тому педагогиня давала своїм дітям шматочки шкіри з дірками та шнурками - і руки розвиває, і зосереджуватися вчить, і в житті знадобиться. Сьогодні, нам, на відміну від Монтессорі, вже не потрібно сидіти сидіти з ножицями та клаптиками тканини. На полицях магазинів представлений широкий арсенал "ігор-шнурівок", які є надзвичайно корисними, оскільки

розвивають сенсомоторну координацію та дрібну моторику рук; розвивають просторове орієнтування, сприяють розумінню понять "вгорі", "внизу", "праворуч", "ліворуч"; формують навички шнурування (шнурування, зав'язування шнурка на бант); сприяють розвитку мовлення; розвивають творчі здібності [53].

Велике значення для "постановки руки" має розвиток графічної моторики [62,81]. Особливе місце тут займає штрихування, обведення трафаретом фігур або предметів, з використанням простого і кольорового олівців. Трафарети на різні теми: овочі, фрукти, посуд, одяг, тварини і т.д. Для штрихування застосовуються книги для розфарбовування. Однак слід пам'ятати, що ці вправи є значним навантаженням на зір і їх тривалість повинна бути не більше 5 - 7 хвилин.

Особливу роль має малювання. Діти малюють інструментами, близькими за формою, способом тримання та дії до ручки, якою пишуть у школі. По малюнках дітей можна простежити, як розвивається дрібна моторика, який рівень розвитку вона має на кожному віковому етапі. Часто до процесу залучають батьків: роботи вихідного дня, конкурси малюнків, виставки сімейних робіт тощо[38].

Малювання - заняття, улюблене всіма дітьми та дуже корисне. І не обов'язково малювати тільки олівцем чи пензлем на папері чи картоні. Можна малювати на снігу та піску, на запотілому вікні та асфальті. Корисно малювати пальцем, долонею, паличкою, робити відбитки шматочком вати, зім'ятого паперу. Малюючи дитина тренує руку, вдосконалює її рухи та готує для письма. Під час малювання у дітей розвиваються не лише загальні уявлення, про творчість та поглиблюється емоційне ставлення до дійсності, але й формуються елементарні графічні вміння, необхідні для освоєння письма. У процесі малювання діти вчаться правильно поводитися з графічним матеріалом та освоюють різну образотворчу техніку, в результаті чого у них розвивається дрібна мускулатура руки: це малювання чорними та кольоровими олівцями, фломастером, крейдою, акварельними фарбами, гуашшю.

Важливе значення у розвитку ручної вмілості грає рукоділля: вишивка, шиття, в'язання. У молодшому дошкільному віці робота з освоєння ремесел лише починається. Можна навчити дітей деяким видам плетіння (з паперових смуг, шкіри, ниток). Також можна починати освоювати прості елементи макраме, деякі види бісероплетіння, ази в'язання та вишивання [71,81]

У групі дитячого садка кожній дитині потрібно мати набір лічильних паличок та пенали з кольорових сірників. Діти викладають із них різні фігурки, які супроводжуються промовлянням віршиків, скоромовок, для того, щоб у дитини виник не лише зоровий образ предмета, а й слуховий. При складанні фігурок ставляться різні завдання:

- Розвивати дрібну моторику рук.
- Полічити палички, з яких виконуються фігури.
- Якщо фігура зроблена з різнокольорових паличок, запропонувати порахувати палички кожного кольору.
- Порахувати геометричні фігури, що зображують предмет.
- Порахувати куточки, що входять до фігури.
- Самому придумати та скласти фігуру.

Не менш цікавим є перетворення фігур із сірників, де діти вправляються в умінні здійснювати цілеспрямовані пошукові дії розумового та практичного плану.

Цікава і копітка справа, викладання колодязів із сірників, а особливо змагання у кого колодязь вище, у кого рівніше, у кого красивіше. Педагог разом із дітьми аналізує: скільки сірників витратили на будівництво своєї криниці, зазначає переможців. Наші спостереження показують, що це завдання діткам дуже подобається .

Ще одним способом розвитку дрібної моторики, який не вимагає особливої підготовки та рекомендується для занять батьків з дітьми – це ігри з предметами домашнього вжитку. Батьки можуть значно вплинути на розвиток дрібної моторики своєї дитини, організовуючи ігри на кухні та ігри з різними предметами. На кухні знайдеться чимало справ, корисних для розвитку

пальчиків. Попросіть дитину допомогти приготувати страву із тіста, і ваш піріг прикраситься незвичайними візерунками, створеними дитячими руками та фантазією.

Перевагою ігор з предметами домашнього вжитку є те, що для їх проведення не потрібні якісь спеціальні іграшки, посібники тощо. В іграх використовуються підручні матеріали, які є у будь-якому будинку.

Оптимальний варіант розвитку дрібної моторики - використання фізкультхвилинок. Фізкультхвилинка як елемент рухової активності пропонується дітям для перемикання на інший вид діяльності, підвищення працездатності, зняття навантаження, пов'язаного з сидінням.

Якщо проводити пальчикову гімнастику стоячи, приблизно у середині заняття, вона послужить відразу двом важливим цілям і вимагатиме додаткового часу. Традиційно фізкультхвилинки проводяться у поєднанні рухів із мовою дітей. Промовляння віршів одночасно з рухом (особливо для логопатів) мають низку переваг: мовлення ніби ритмізується рухами, стає більш гучним, чітким, емоційним, а наявність рими позитивно впливає на слухове сприйняття. Вважається, що всі ігри та вправи, які проводяться з дітьми в цікавій, невимушеній ігровій формі, залучаючи до цього процесу батьків, допомагають розвивати дрібну моторику рук малюків, їх мовлення, увагу, мислення, а також приносять їм радість та задоволення.

Отже, починаючи роботу з дітьми та ставлячи перед собою мету, батьки та педагоги впевнено та цілеспрямовано йдуть вперед до її досягнення. Розробивши для цього свої методи та прийоми і, використовуючи їх у роботі з дітьми, обов'язково буде помітна позитивна динаміка, а головне - розвиватиметься вміння дітей правильно користуватися столовими приборами (чашечкою, ложкою), самостійно одягатися та роздягатися, ретельно мити та витирати руки, діти швидко вчаться користуватися ножицями, пензликом, олівцем. Створюючи в групі необхідне середовище, що сприяє розвитку дрібної моторики, враховуючи вікові особливості дітей, залучившись підтримкою і допомогою батьків, педагоги однозначно зможуть досягти поставленої мети.

При вдосконаленні в дітей ручної вмілості, розвивається інтелект, формуються психічні процеси, розвиваються комунікативні навички. Розвиваючись, рука дитини сприяє формуванню всіх цих якостей та поступово готується до успішного шкільного навчання (до письма). Тільки кропітка робота, терпляче ставлення, підбадьорювання при невдачах, заохочення за найменший успіх, настирлива допомога допоможуть педагогам ЗДО досягти хороших результатів.

Таким чином, цілеспрямована, систематична та планомірна робота з розвитку дрібної моторики рук у дітей дошкільного віку за підтримки і допомоги батьків позитивно впливає на мовні зони кори головного мозку, сприяє формуванню інтелектуальних здібностей та збереженню фізичного й психічного здоров'я дитини.

Отже, застосовуючи розроблену нами систему роботи з розвитку дрібної моторики, до якої входять усі наведені вище методи та прийоми з розвитку, дрібної моторики (ручної вмілості) у повному обсязі та систематично протягом одного року ми досягли значних успіхів у розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку

Після проведення формуючого етапу дослідження повторно було проведено контрольний зріз, де за методиками, використаними в констатуючому етапі дослідження було вдруге виявлено рівень розвитку дрібної моторики та рівень мовлення дітей молодшого дошкільного віку.

Звертали увагу на рівень розвитку словникового запасу, рівень розвитку зв'язного мовлення, правильність вимови граматичних форм слів, рівень розвитку сенсомоторики.

2.4 Оцінка динаміки сформованості мовлення та розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Комплексна робота з розвитку дрібної моторики проводилася протягом року. Щоб переконатися в ефективності запропонованої нами системи роботи з розвитку дрібної моторики, як засобу формування мовлення старших дошкільників ми провели контрольний експеримент за тими ж параметрами і показниками, використовуючи ті ж тести.

У контрольному експерименті брало участь 10 дітей тієї ж експериментальної групи.

Метою контрольного етапу дослідження було виявити рівень розвитку мовного та інтелектуального розвитку дітей під час використання системи роботи з розвитку дрібної моторики як засобу формування мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Порівняльний аналіз показав, що у ході проведення експерименту рівень мовленнєвого та інтелектуального розвитку у досліджуваних дітей значно підвищився

Результати аналізу рівня розвитку мовних умінь після контрольного експерименту покращилися. Діти з низьким рівнем розвитку мовлення точно і правильно звуконаслідували, неточних відтворень та замінів з пропусками було значно менше; артикуляційні рухи, фонематична сторона мовлення, звуко-складова структура слова виконувались повільно, але правильно; граматичний лад мови, словник та навички словотвору, зв'язне мовлення виконували після стимулюючої допомоги.

Результати контрольного етапу дослідження відображені в таблицях 2.5

Таблиця 2.5

Рівень розвитку мовлення у старших дошкільників
(контрольний етап дослідження)

РІВЕНЬ	Кількість осіб (абс.)	Кількість осіб (%)
Високий	4	40%
Середній	5	50%
Низький	1	10%
Найнижчий	0	0%

Аналіз результатів контрольного визначення мовленнєвого рівня розвитку в дітей експериментальної групи показав, що кількість дітей із середнім рівнем розвитку мовлення зменшилася на 10% (з 6 напочатку дослідження до 5 на заключному етапі) за рахунок збільшення дітей на 40 % з високим рівнем розвитку, низький рівень відмічався в 1 дитини (рис.2.6).

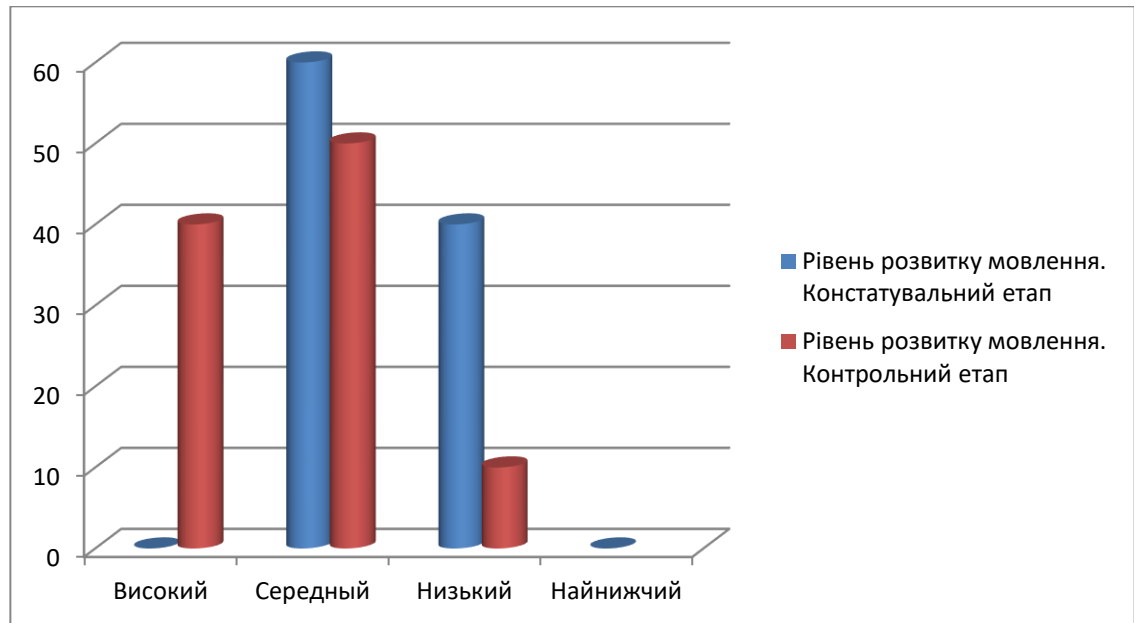

Рисунок 2.6. Динаміка рівня розвитку мовлення у старших дошкільників (констатувальний та контрольний етапи дослідження)

Отже, можемо ствержувати, що рівень сформованості мовлення, після застосування розробленої нами програми розвитку дрібної моторики, значно покращився.

Проаналізуємо, як вплинула на розвиток дрібної моторики запропонована програма.

Дослідивши отримані дані, відзначили, що після проведеного формуючого експерименту при виконанні завдання «Доріжка» 4 дитини в експериментальній групі показали високий рівень вміння проводити безперервні лінії, не зупиняючись і регулюючи координацію руху руки. Вони самостійно виконували завдання не виходячи за межі доріжки, не зупиняючись і не відриваючи олівця від паперу. Діти без натиску провели чітку лінію. Діти виконували завдання швидко, самостійно. Під час виконання завдання коментували свої дії. Дітям подобалася робота, вони намагалися показати

педагогові, що в низ все виходить. Середній рівень показали 6 дітей експериментальної групи раніше їх було 5. Вони провели лінію, не виходячи межі доріжки. У деяких моментах чекали на підтримку з боку дорослого, хоча завдання виконували правильно. Дітей з низьким рівнем у контрольній групі немає, в експериментальній групі одна дитина. Він не виконав завдання, лінія тремтяча, не рівна з сильним натиском олівця.

При виконанні діагностичного завдання «Домальовування» діти з високим рівнем (5 дітей) виконували завдання безпомилково, допомоги дорослого не потребували. Інтерес до роботи зберігали протягом усього часу виконання завдання. Діти із середнім рівнем (5 дітей) відтворювали лінію, але припустилися по одній помилці. Виконали завдання із невеликою допомогою дорослого. Дітей з низьким рівнем розвитку дрібної моторики не було.

Результати виконання діагностичних завдань на визначення рівня розвитку дрібної моторики у дітей на контрольному етапі дослідження представлені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Результати діагностичних завдань на виявлення рівня розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку
(контрольний етап)

Діагностична методика	Рівень розвитку дрібної моторики		
	Високий	Середній	Низький
Діагностичне завдання 1 «Доріжка»	4 (40%)	6 (60%)	0 (0%)
Діагностичне завдання 2 "Вправа на домальовування"	5 (50%)	5 (50%)	0 (0%)
Діагностичне завдання 3 «Картина з геометричних фігур»	4 (40%)	6 (60%)	0 (0%)
Діагностичне завдання 4 «Гармошка»	4 (40%)	5 (50%)	1 (10%)

Оцінюючи результати проведення діагностичного завдання « Картина з геометричних фігур» ми з'ясували, що високий рівень розвитку дрібної моторики мали 4 дитини, вони вирізали необхідні фігури та наклеїли з них

візерунок на папері без допомоги дорослого. Під час виконання завдання виявляли творчість у підборі колірних рішень, рухи їх пальців були спритні та точні. Шестеро дітей розвитку з середнім рівнем розвитку склали цікавий візерунок з геометричних фігур, однак мали невеликих труднощі при вирізуванні, діти правильно тримали ножиці, але під час виконання завдання часто зупинялися, тому що втомлювалася рука. Низький рівень не продемонструвала жодна дитина.

Діагностичне завдання «Гармошка» четверо дітей виконали на виокому рівні продемонструвавши самостійність, інтересдо завдання та чітко дотримувалися інструкції дорослого. Шестеро дітей виконали завдання на рівні, що відповідає середньому періодично звертаючись по допомогу дорослого але намагалися виконати завдання до кінця. При складанні припускалися помилок, але робота була їм цікава. Одна дитина з низьким рівнем роботу виконувала лише за допомогою дорослого, ініціативи та старання не виявляла.

Наочно результати виконання діагностичних завдань на визначення рівня розвитку дрібної моторики в дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі дослідження представлені на рис.2.7.

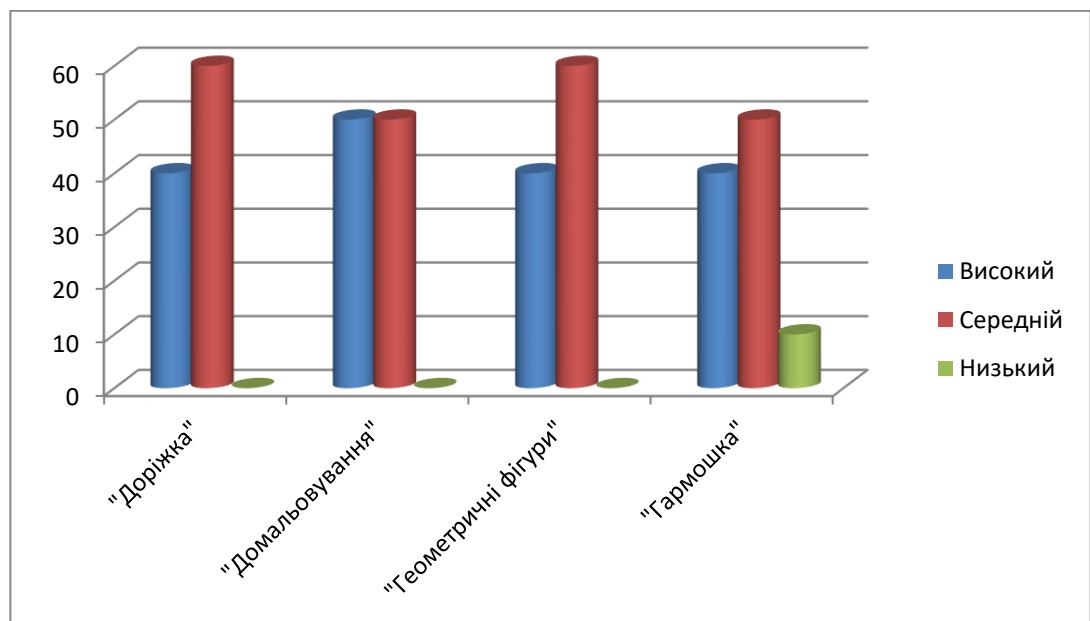

Рис.2.7. Результати діагностичних завдань на виявлення рівня розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку

Комплексно оцінюючи рівень розвитку дрібної моторики (за всіма діагностичними методиками) отримали наступні результати: високий рівень розвитку моторики мали 42,2% дітей, середній – 55% дітей, а низький рівень визначався лише в 2,5% обстежених дітей. Результати відображені на рис.2.8.

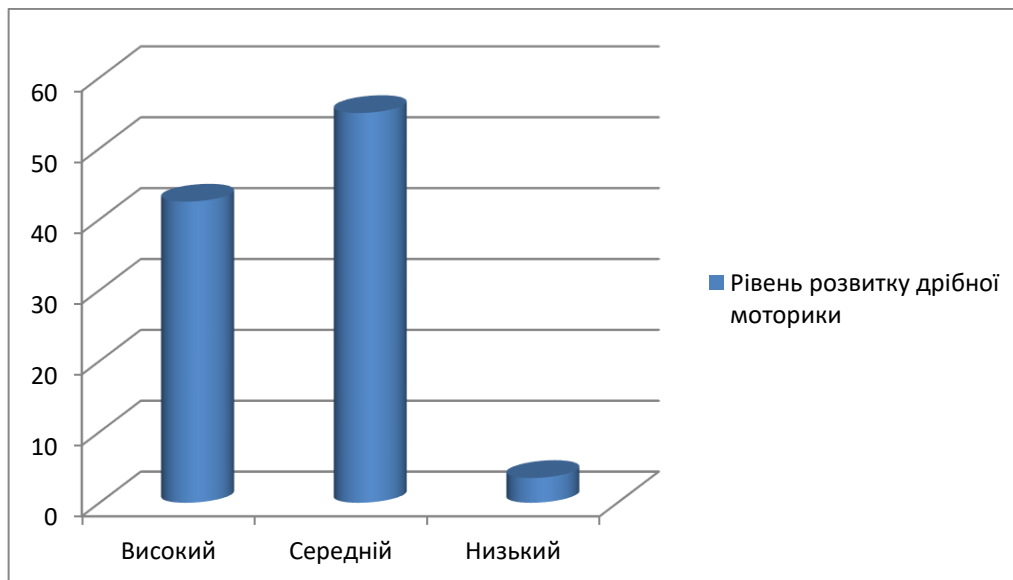

Рис.2.8. Рівень розвитку дрібної моторики у старших дошкільників на контрольному етапі дослідження

Оцінюючи динаміку розвитку дрібної моторики після проведеної роботи можемо констатувати підвищення її рівня, що підтверджується результатами діагностичних завдань представлених на рис.2.9.

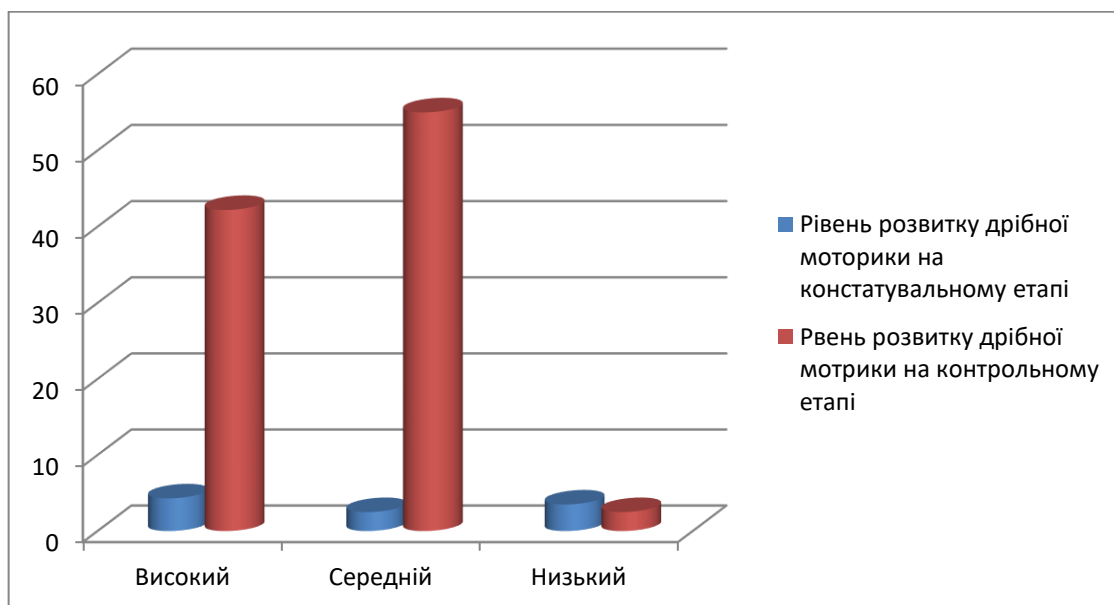

Рис.2.9 Динаміка рівня розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку (констатувальний та контрольний етапи).

Показники інтелектуального розвитку в дітей дошкільного віку представлені результатами тесту "Намалюй людину" Гудінаф - Харріс на контрольному етапі дослідження та відображені в табл.2.7.

Таблиця 2.7

Результати виконання тесту "Намалюй людину" Гудінаф - Харріс
в експериментальній групі (контрольний етап)

Рівень	Діапазон балів	Кількість осіб (абс.)	Кількість осіб (%)
Високий	32 - 37	6	60%
Вище середнього	24 - 31	0	0%
Середній	16 - 23	4	40%
Нижче середнього	9 - 15	0	0%
Низький	0 - 8	0	0%

В результаті розвитку дрібної моторики спостерігали підвищення рівня розвитку інтелекту в старших дошкільників, які брали участь в дослідженні (рис.2.10).

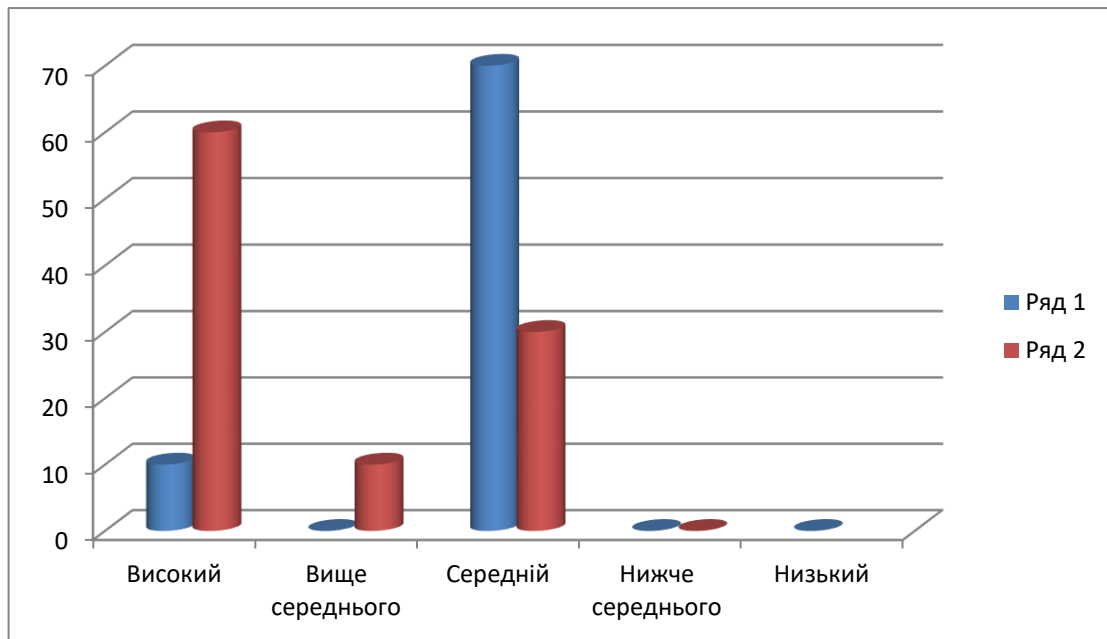

Рис.2.10 Динаміка розвитку інтелекту в дітей старшого дошкільного віку
(констатувальний та контрольний етапи)

Порівнюючи, показники констатуючого та контрольного етапу дослідження ми простежили динаміку рівня розвитку мовлення та інтелекту та порівняли їх з динамікою розвитку дрібної моторики у дітей старшого

дошкільного віку. Порівнявши, показники всіх вимірів ми зробили висновок, що можна з упевненістю стверджувати про існування взаємовпливу та взаємозв'язку розвитку дрібної моторики, мовлення та інтелекту.

Наочно отримані результати представлені на рис. 2.11.

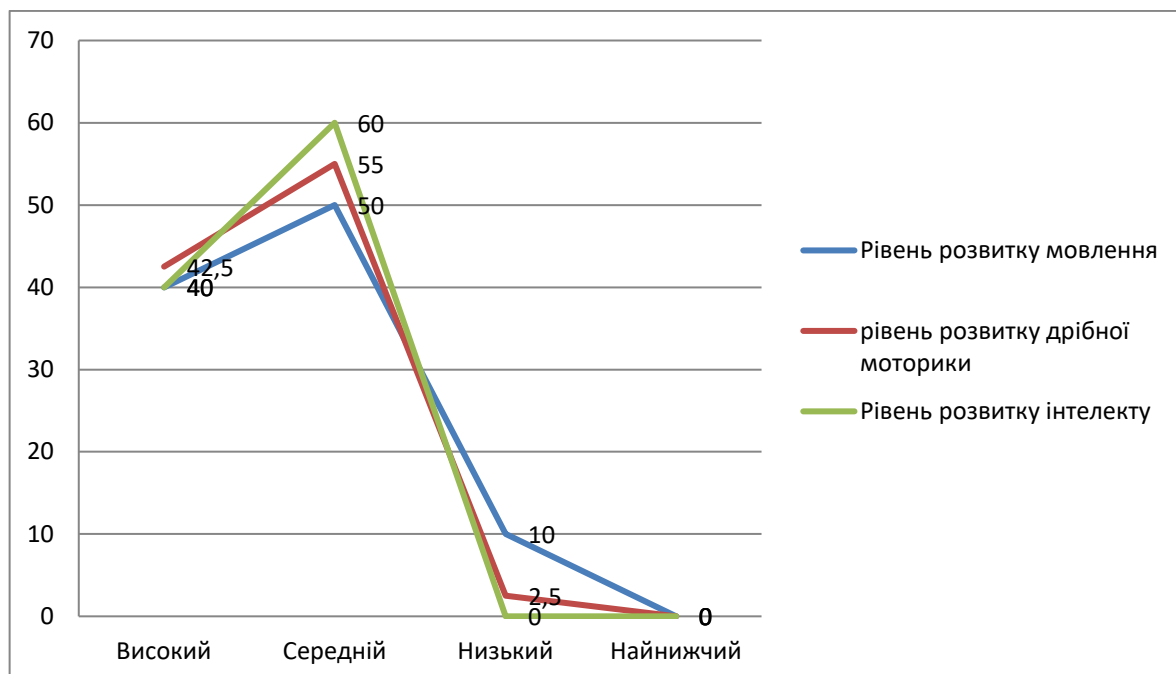

Рисунок 2.11. Взаємозв'язок івня розвитку дрібної моторики, мовлення та інтелекту (контрольний етап)

Таким чином, рівень розвитку мовленнєвих навичок та інтелектуального розвитку у старших дошкільників після проведення дослідно-експериментальної роботи з розвитку дрібної моторики протягом рокуначно підвищилися.

Отже, нашу гіпотезу про те, що комплексна система роботи з розвитку дрібної моторики дозволить покращити показники мовленнєвого та інтелектуального розвитку експериментально доведено.

Висновки до розділу 2

У другій частині роботи описані всі етапи експериментального дослідження (констатувальний, формувальний, контрольний) розвитку дрібної моторики та мовлення дошкільнят.

Розглянуто шляхи впливу дрібної моторики на формування мовлення та інтелекту в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Визначено взаємозв'язок та взаємовплив дрібної моторики, мовлення та інтелектуального розвитку в дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ а також роль дошкільного навчального закладу і батьків у розвитку мовлення та інтелекту дітей.

Створено та апробовано програму розвитку дрібної моторики як засобу формування мовлення та інтелекту дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ. Особливість представленої програми полягає в тому, що її реалізація передбачається у певній системі, а також шляхом взаємодії педагогів, психологів та батьків.

Підбиваючи підсумки експериментальної роботи року, ми зазначили, що рівень розвитку мовлення дітей шостого року життя значно підвищився.

Констатувальний етап дослідження показав, що необхідно включити до цілісного педагогічного процесу ЗДО спеціальну цілеспрямовану, систематичну роботу з розвитку дрібної моторики як засобу формування мовлення та інтелекту дошкільників, яка всебічно розвивала б дитину.

Ми з'ясували, що робота з розвитку дрібної моторики із старшими дошкільниками недостатньо організована. Батьки та педагоги не використовують повністю їх розвиваючий потенціал, зокрема і для розвитку мовлення.

У процесі систематичної роботи з розвитку дрібної моторики для формування мовлення дітей старшого дошкільного віку відзначаються певні зміни. Після проведення формувального етапу дослідження повторно було проведено контрольний зріз, де за методиками, застосованими на

констатвальному етапі дослідження, було вдруге виявлено рівень розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ.

Рівень розвитку мовленнєвих умінь після проведеної впродовж року дослідно-експериментальної роботи з розвитку дрібної моторики як засобу формування мовлення старших дошкільників підвищився.

Отже, гіпотезу про те, що комплексна систематична робота з розвитку дрібної моторики з дітьми дошкільного віку дозволить покращити показники мовленнєвого та інтелектуального розвитку експериментально доведено.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне обґрунтування та практичне розв'язання актуальної наукової проблеми розвитку дрібної моторики як засобу мовленнєвого та інтелектуального розвитку у дошкільників із ЗНМ.

Під час дослідження було вирішено всі сформульовані в роботі завдання, проаналізовано літературні джерела, вивчено динаміку розвитку дрібної моторики та мовлення дітей старшого дошкільного віку; досліджено взаємозв'язок між рівнем розвитку дрібної моторики, мовлення та інтелекту; узагальнено методи діагностики та розвитку мовлення, інтелекту та тонкої моторики у дошкільників; створено та апробовано систему роботи з розвитку дрібної моторики як засобу формування мовлення та інтелекту дітей старшого дошкільного віку.

Як показали результати, в ході формуючого етапу дослідження діти експериментальної групи вдосконалювали рівень розвитку дрібної моторики за допомогою різних вправ, пальчикових ігор, пальчикового театру, плетіння, вишивання, конструювання, виготовленням виробів із природного матеріалу, що сприяло формуванню мовленнєвих навичок.

Внаслідок систематичної роботи з розвитку дрібної моторики, як засобу формування мовлення дітей старшого дошкільного віку, порівнявши отримані дані на констатувальному та контрольному етапах дослідження, ми отримали результати, які підтверджують гіпотезу даного дослідження про взаємозв'язок та взаємовплив дрібної моторики, мовлення та інтелекту.

Проведена робота дозволяє зробити наступні висновки:

1. Аналіз літератури показав, що існує тісний взаємозв'язок між тонкими рухами пальців рук та функціональною зрілістю кори мозку дитини. Формування дрібної моторики і моторних функцій загалом впливає на розвиток мовлення, формування навички письма, розвиток шкільно-значимих функцій і опосередковано на загальний інтелектуальний розвиток

дитини. Таким чином, необхідність розвитку активних рухів пальців рук набула наукового обґрунтування.

2. Для розвитку дрібної моторики як засобу мовленнєвого та інтелектуального розвитку старших дільників із ЗНМ була розроблена й апробована комплексна система роботи з розвитку дрібної моторики з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини: загального розвитку, фізичного стану, ступеня засвоєння рухового матеріалу, рівня мовленнєвого та інтелектуального розвитку, а також з використанням комплексу різнобічних прийомів та методів, таких як: масаж та самомасаж кистей та пальців рук; вправи для розвитку тактильної чутливості та складно координованих рухів пальців та кистей рук; робота з предметами та матеріалом (пластилін, папір, конструктор, прищіпки, намистини, крупи та ін.); різні види пальчикових ігор, вправи з дрібними предметами, спеціальні вправи для підготовки руки до письма тощо;
3. Щоб робота була ефективною, вона повинна проводитись регулярно та систематично. Для неї необхідно виділити певний час у режимі дня та сітці занять, бажано починати її якомога раніше і не пізніше, ніж за рік до вступу до школи. Оптимальним варіантом організації роботи буде спільна діяльність вихователя, педагога-логопеда, фізінструктора та батьків.
4. Превірено ефективність розробленої комплексної системи роботи з розвитку дрібної моторики та статистично підтверджено що впроваджене корекційно-розвивальне навчання за підібраними методиками, визначає позитивну динаміку у формуванні основних складових мовленнєвої та інтелектуальної діяльності у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ.

Отже, гіпотезу про те, що комплексна систематична робота з розвитку дрібної моторики з дітьми дошкільного віку дозволить покращити показники мовленнєвого та інтелектуального розвитку експериментально доведено, завдання – реалізовано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва Н. На кінчиках пальців. Розвиток дрібної моторики дошкільнят. Дитячий садок. 2018. № 19. С. 33–35.
2. Артемова Л. В. Педагогічне спілкування в умовах ігрової діяльності. Україна в Євроінтеграційних процесах: матер. XVII Всеукраїн. наук.–практ. конф., 18 – 19 лютого 2012 р. Київ : КиМУ, 2012. С. 25–30.
3. Бадалян Л. О. Дитяча неврологія: Навчальний посібник. Київ : МЕД прес-інформ, 2016. 608 с.
4. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». Наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. Київ : Світич, 2008. 430 с.
5. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». Наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. Київ : Світич, 2008. 430 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш; Авт. кол–в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л. та інші. Спецвипуск журналу «Вихователь–методист дошкільного закладу». 2012. № 12. 61 с.
7. Биковець Л. Л. Вплив рухів пальців рук на розумовий та мовленнєвий розвиток дитини дошкільного віку. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 2. С. 124–131.
8. Биковець Л.Л. Основи нейрофізіології. К. : Наукова думка, 2015. 432 с.
9. Биковець Л.Л. Сучасні підходи до корекційно-розвиткової роботи з дітьми, які мають порушення мовлення. *Актуальні проблеми психології*, 2015, 11(3), 127-134.
10. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків : Ранок, 2012. 234 с.
11. Богуш А. М. Мовленнєвий портрет п'ятирічної дитини. *Дошкільне виховання*. 2013. №7. 30с.
12. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку : навч. посіб. К. : Видавничий дім Слово, 2019. 344 с.

13. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах : підручник / за ред. А. М. Богуш. Друге видання, доповнене. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 704 с.
14. Богуш А. М., Гавриш Н. В., Саприкіна О. В. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку: підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Вид 2-е. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 408 с.
15. Боровик Т. Розвиток мовлення дітей засобами гри-драматизації. Джерела. 2016. № 2. 8 с.
16. Боряк О. В. Специфіка логопедичної корекції при вадах інтелектуального розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2014. № 26. 29–33 с.
17. Брушневська І. До проблеми розвитку дрібної моторики рук у дошкільників із порушеннями мовленнєвої діяльності. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2022, 3, 124–131, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.3.18>
18. Брушневська І. М. Організаційно-педагогічні умови формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. *Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15-16 грудн. 2017р. Одеса, 2017. С.58-61.
19. Великант Л. Віршовані вправи для розвитку дрібної моторики. *Дошкільне виховання : Науково–методичний журнал для педагогів і батьків*. 2008. №6. 26с.
20. Вільшанська Є. В. Розвиток мислення, уваги, пам'яті, сприйняття, уяви, мови. Ігрові завдання. Київ : Перше вересня. 2009. 230 с.
21. Гладуш В.А. Корекція розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями засобами фізичного виховання / В. А. Гладуш, А. М. Висоцька, С. О. Дубовський // *Вісник післядипломної освіти. Випуск 12(41) «Серія*

- «Педагогічні науки» (Категорія «Б») 2020. С. 44-62. DOI: 10.32405/2218-7650-2020-12(41)
22. Голінська Т.М. Фрідріх Фребель про творчість розвитку дітей дошкільного віку в образотворчій діяльності. *Сучасні проблеми дошкільної та початкової освіти у системі сучасних трансформаційних процесів: Збірка матеріалів Всеукраїнської інтерактивної науково-практичної конференції* (18-20 лютого 2019 року, Херсонський державний університет). Херсон: ТОВ «Борисфен-про», 2019. С. 44–46.
 23. Голінська Т.М., Крижевська І.С. Педагогічні умови розвитку дітей дошкільного віку в художньо-творчій діяльності. *The Vth International scientific and practical conference «STUDY OF MODERN PROBLEMS OF CIVILIZATION»* (October 19-23, 2020 Oslo, Norway 2020. P. 298–302.
 24. Горшкова Г. В. Логопедичні техніки: корекція психомоторного розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення: навчально-методичний посібник. Запоріжжя : Видавництво Хортицької національної академії, 2019. 230 с.
 25. Грайлик. Програма з організації театралізованої діяльності в дошкільному навчальному закладі / за ред. О. М. Березіна, О. З. Гніровська, Т. А. Линник. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 56 с.
 26. Гузій Л. Ігрові вправи для розвитку дрібної моторики. *Розкажіть онуку*. 2019. № 5. С. 7–8.
 27. Данілавичюте Е. А. Діагностика стану сформованості складових мовленнєвої діяльності, що зумовлюють оволодіння навичок читання. *Теорія і практика сучасної логопедії. Київ : Актуальна освіта*. 2006. Вип.3. С.119-136.
 28. Деснова І. С. Використання пальчикових ігор у процесі розвитку дрібної моторики дітей молодшого дошкільного віку. *World science: problems, prospects and innovations: materials the 5th International scientific and practical conference «World science: problems, prospects and innovations»* (January 27-29, 2021) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2021. P.488–496.

29. Дитина : Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; авт. кол : Г. В. Бєленька, О. Л. Богінч. Київ : Київ. ун-т. ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
30. Долбенко С. В. Використання нетрадиційних засобів діяльності для розвитку дрібної моторики дітей дошкільного віку. *Дошкільний навчальний заклад*. 2018. № 4. С. 6–12.
31. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
32. Єрмак Г. В., Калугіна А. І. Розвиток дрібної моторики дітей середнього дошкільного віку засобами нетрадиційних технік малювання. *Психологія та соціальна робота*. 2021. №. 2 (54). С. 64–74. DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.2\(54\).241385](https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.2(54).241385)
33. Журенко Л. Творче конструювання як засіб інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку. URL: [http:// www.rusnauka.com/25_SSN_2009/Pedagogica/51493.doc.htm](http://www.rusnauka.com/25_SSN_2009/Pedagogica/51493.doc.htm).
34. Калмикова Л. О. Перспективність і наступність в навчанні мови й розвитку мовлення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку : психолінгвістичний і лінгвістичний виміри: навч – метод. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 448 с
35. Кожевникова Т. Школа педагогічної майстерності: Мовленнєвий розвиток дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2004. №12. С.16.
36. Колупаєва А. А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 3 (71). С.7-13.
37. Кравченко А. І. Методика застосування точкового масажу у дітей молодшого шкільного віку при заїканні. *Сучасні оздоровчо- реабілітаційні технології* : зб. наук. праць. Луцьк : Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна», 2011, С. 8–12.
38. Кравченко А. І., Литвиненко В. О., Зелінська К. О. Застосування засобів арттерапії у логопедичній роботі з дітьми, які мають особи- вості

- психофізичного розвитку : навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 184 с.
39. Крутій К. Л. Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Запоріжжя : ЛПКС, 2005. 208 с.
 40. Кузнєцова Т. Розум на кінчиках пальців. Семінар-практикум для вихователів із розвитку дрібної моторики в дітей. Дитячий садок. Управління. 2017. лип. (№ 7). С. 12-16.
 41. Куфко Н. Театралізовані ігри з дітьми дошкільного віку. *Бібліотечка вихователя дитячого садка*. 2000. № 19-20. С. 3.
 42. Левківська О. Розвиток дрібної моторики у дітей дошкільного віку. *Психолог дошкілля*. 2018. №9. С. 3–8.
 43. Лепеха Л. П., Городиська М. Б. Логопедичні ігри в корекційній роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. Львів – Дрогобич : Посвіт, 2017. 76 с.
 44. Логопедія. Підручник. Третє видання, перероблене та доповнене / М. К. Шеремет, В. В. Тарасун, С. Ю. Конопляста та ін.; за ред. М. К. Шеремет. Київ : Слово, 2017. 672 с.
 45. Лугова І. Розвиток дрібної моторики пальців рук в учнів шестирічного віку. *Початкова школа*. 2008. №7. С. 78.
 46. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення : монографія. Київ: ДІА, 2016. 308 с.
 47. Мартиненко І. В. Особливості міжособистісної комунікації в дітей із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб.наукових праць*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013.
 48. Машталер А. С. Розвиток дрібної моторики у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Таврійський вісник освіти*. 2018. № 4. С. 242–247.

49. Машталер А.С. Корекційно-розвиткова робота з розвитку дрібної моторики рук у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми психології*. 2018. 14(3), 239-244.
50. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи: навч.-метод. посіб. К.:Слово, 2008. 256с.
51. Надворна О. Розвиток мовлення в системі Монтесорі. Дошкільне виховання. 2014. № 8. С. 16-19.
52. Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку. Авт.-упоряд. А. П. Бурова. Вид. 2-ге, зі змін. та доп. Тернопіль : Мандрівець, 2013. 296 с.
53. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.
54. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт. Тернопіль : Мандрівець, 2020. 104 с.
55. Радиш В. Пальчикові ігри: розвиток дрібної моторики і мови дітей. *Психолог дошкілля*. 2012. № 9. С. 33-37.
56. Резніченко Г.В. Робота з папером. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2012. 56 с.
57. Рібцун Ю. В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми із фонетико- фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 192 с.
58. Рібцун Ю. В. Звукові намистинки. Формування мовленнєвої полікомпетентності дошкільників. Тернопіль : Мандрівець, 2015. 210 с.
59. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: прогр.-метод. комплекс. Київ : Кафедра, 2013. 283 с.
60. Рома О. Ю., Близнюк В. Ю., Борук О. П. Програма розвитку дитини від 2 до 6 років та методичні рекомендації «Безмежний світ гри з Lego. the LEGO Foundation, 2016. 140с.

61. Савінова Н. В. Коригування мовлення дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02; Південноукр. Держ. Пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського (м. Одеса)., 2005. 21- с.28.
62. Світич С. Пальчикові вправи: і користь, і забава. *Дошкільне виховання*. 2019. № 5. С. 26–27
63. Селіванова К. Г., Костін Д. О. Динамічне тестування рівня розвитку дрібної моторики рук у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми клінічної та технологічної медицини. Збірник наукових праць за загальною редакцією Заслуженого лікаря України, професора О.А. Панченка*. 2023. Київ. С. 182–184.
[URL:https://openarchive.nure.ua/handle/document/22996](https://openarchive.nure.ua/handle/document/22996)
64. Сорокіна Н. Ф. Граємо в ляльковий театр. *Дошкільне виховання*. 2002. № 6. С. 61–63.
65. Стряпан В.В. Використання продуктивних видів діяльності у роботі з дітьми середнього дошкільного віку для розвитку дрібної моторики рук. *Професійна успішність педагогічного працівника як основа менеджменту якості освітнього процесу: Збірник матеріалів четвертих всеукраїнських педагогічних читань присвячених 80-річчю з дня народження Л.Кондрашової*, Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2019. 426 с.
66. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. Вибрані твори: У. 5–ти т. Київ : Радянська школа, 1977, Т. 4. С. 626.
67. Театр ляльок як шлях соціальної адаптації для дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://inkluzia.com.ua/lyalkoviy-teatr-yak-shlyakh-sotsialnoyi-adaptatsiyi-dlya-ditey-z-osoblivimi-osvitnimipotrebami/>
68. Терещенко І. Як розвивати моторику в дошкільників. *Вихователь-методист дошк. закл. : щоміс. спеціаліз. журн*. 2018. № 10. С. 43–48.
69. Тимофєєва О. О. Лялькова вистава – чудова забава. Тернопіль : Мандрівець, 2008. 27 с.

70. Тищенко В. Як навчити дитину правильно розмовляти від народження до п'яти років: Поради батькам / В. Тищенко, Ю. Рібцун – К. : Літера ЛТД, 2008. 128 с.
71. Формування професійної компетентності кадрового потенціалу дошкільної та початкової освіти у системі трансформаційних процесів: колективна монографія / За заг.ред. Л.Є. Петухової. Херсон: Видавництво ХНТУ, 2018. 184 с.
72. Харченко Н.В. Формування у дітей старшого дошкільного віку умінь будувати міркування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00. 02. Київ, 2005. 20 с.
73. Шеремет М. К., Кондукова С. В. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку в нормі та патології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2014. №27. 5-7 с.
74. Шеремет, М. К. (2008) Нейрофізіологічні особливості розвитку мовлення дітей раннього віку. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова, Серія 19.* Київ. Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 11. 8-13.
75. Шиліна Н. Є. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі: дис. канд. пед.наук: 13. 00. 02 / Шиліна Наталія Євгеніївна. Одеса, 2003. 321 с.
76. Яловська О. О Пальчики дошкільнят. Розвиваємо руку - розвиваємо мозок. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 228 с.
77. Golins'ka T. Features of aesthetic education of pupils primary school age with different kinds of art. *Economics, management, law: challenges and prospects: Collection of scientific articles.* Discovery Publishing House Pvt. Ltd., New Delhi, India, 2016. P. 192–195.
78. Golins'ka T. The application of non-traditional techniques to work with children by means of art-therapeutic influence. *Science and education: trends and prospects: Collection of scientific articles.* Yunona Publishing, New York, United States of America, 2018. P. 373–377. Golins'ka T. The Development of Artistic

- Minds in Primary School Age Children as a Psychological and Pedagogical Problem. *Intellectual Archive*. 2016. Volume 5. Number 4. P.88–97.
79. Golins'ka T. The future primary school teachers preparation for junior pupils aesthetic worldview formation. *Academia Pomorska w Slupsku. Edukacja w Dyskursie*. Slupsk, 2015. C.143–150.
80. Golins'ka T. The main characteristics of aesthetic understanding of the universe by young pupils. *Problems of the development of modern science: theory and practice: Collection of scientific articles*. Cartero Publishing House, Madrid, Spain, 2018. P. 237–243.
81. Henley D. Facilitating socialization within a therapeutic camp setting for children with attention deficits utilizing the expressive therapies. *American Journal of Art Therapy*. 1999. № 38. P. 40-50.
82. Henley D. Facilitating socialization within a therapeutic camp setting for children with attention deficits utilizing the expressive therapies. *American Journal of Art Therapy*. 1999. № 38. P. 40-50.

ДОДАТКИ

Додаток А

Сисок дітей, які брали участь в дослідженні

№ п/п	ППП	Вік
1	Варвара П.	5,5
2	Захар С.	5,6
3	Артем Р.	5,5
4	Софія С.	5,1
5	Денис С.	5,9
6	Зоряна Б.	9,6
7	Ангеліна Д.	6
8	Микита К.	5,10
9	Назар Н.	5,7
10	Мілана В.	5,1

Рівень розвитку мовлення у дітей шостого року життя (констатувальний етап дослідження)

№ п/п	ППП	Діапазон балів	Рівень
1	Варвара П.	16 балів	Середній
2	Захар С.	24 балів	Середній
3	Артем Р.	19 балів	Середній
4	Софія С.	22 балів	Середній
5	Денис С.	20 балів	Середній
6	Зоряна Б.	18 балів	Середній
7	Ангеліна Д.	9 балів	Низький
8	Микита К.	7 балів	Низький
9	Назар Н.	11 балів	Низький
10	Мілана В.	10 балів	Низький

Результати виконання тесту «Намалюй Людину» Гудінаф-Харріс (констатувальний етап)

№ п/п	Імя, фамилия ребенка	Диапазон баллов	Уровни
1	Варвара П.	16 балів	Середній
2	Захар С.	23 балів	Середній
3	Артем Р.	17 балів	Середній
4	Софія С.	20 балів	Середній
5	Денис С.	23 балів	Середній
6	Зоряна Б.	18 балів	Середній
7	Ангеліна Д.	19 балів	Середній
8	Микита К.	8 балів	Низький
9	Назар Н.	6 балів	Низький
10	Мілана В.	7 балів	Низький

Додаток Б

Комплекс методик для вивчення рівня розвитку мовлення Г.А. Урунтаєвоє, Н.В. Серебрякової

Методика № 1 "Дослідження сенсомоторного рівня мовлення"

Мета: Дослідження звуконаслідувань.

Інструкція: слухай уважно і повторюй за мною якнайточніше.

Лялька плаче: а-а-а-а-а.

Дитина плаче: уа-уа.

Потяг гуде: у-у-у-у.

Ослик кричить: іа-іа.

Оцінка:

1 бал - точне та правильне відтворення в заданому темпі;

0,5 бала - перший член відтворюється правильно (уа-уа; іа-іа; ав-ав);

0,25 бали - неточне відтворення обох членів пари з перестановкою складів, їх заміною та пропусками;

0 балів – відмова від виконання, повна неможливість відтворення.

Мета: Виявити стан звуковимови.

Матеріал: предметні картинки.

Для перевірки правильності звуковимови дітей попросили самостійно назвати наведені картинки. Самостійне називання дитиною важлива тому, що при повторенні цих самих слів слідом за дорослим дитина часто вимовляє звуки чіткіше, що може призвести до неправильного висновку про стан його звуковимови.

Картинки підібрані на найбільш складні за артикуляцією звуки, до яких відносяться свистячі (С, С, З, З, Ц), шиплячі (Ш, Ж, Ч, Щ), а також звуки Р, Р, Л, Л, Л, Й. Кожен із цих звуків перебуває у трьох положеннях у слові: на початку, у середині і наприкінці, що дозволяє скласти точніше уявлення про правильність його вимови дитиною.

Обробка даних: Всі результати ми відзначали в таблиці, де фіксували помилки у вимові звуків: на початку, середині та наприкінці слова. Також ми відзначали, скорочують чи спрощують діти складову структуру слів або використовують звуки, які вже є у нього, замінюючи ними звуки, що ще не сформувалися в його вимові.

Оцінка результатів: Правильна вимова оцінюється в 1 бал, неправильна в 0 балів.

-15 балів- всі звуки вимовляє чітко, не скорочує і спрощує складову структуру, не заміщує;

-12 балів - спрощує і замінює звуки, ще не сформовані у його вимові: "р";

-9 балів – не вимовляє звуки "р" (змичні, щілинні);

-4 бали - дитина вимовляє лише голосні та звуки раннього онтогенезу.

Висновки про рівень розвитку.

-15 балів – високий рівень;

-12 балів – середній рівень;

-9 балів – низький рівень;

-4 бали - нижче за низький рівень.

Методика № 2 "Який...?"

Ціль: виявити обсяг активного словника.

Матеріал: предмети добре знайомі дітям, з якими часто взаємодіють, наприклад, м'яч, ложка, чашка, рукавичка.

Дослідження проводиться індивідуально. Дитині дають по одному предмету та пропонують із нею пограти. Під час гри ставлять запитання: "Що це? Для чого це потрібно?" Потім пропонують дитині погладити предмет, натиснути, зім'яти тощо. запитують: "Який....?", щоб з'ясувати вміння виявляти якості та називати їх. Якщо дитина самотійно не звертає уваги частини предмета, їх показують і просять назвати.

Обробка даних. Підраховують правильність називання

1бал – наявність правильної відповіді.

0балів – неправильна відповідь.

Висновки про рівень обсягу словника.

10 балів - високий рівень обсягу словника,

-9 - балів - середній рівень,

-6 балів - низький рівень,

-5 бали – дуже низький рівень.

Методика № 3 "Дослідження граматичного ладу мовлення".

Розуміння прийменникових конструкцій з прийменниками на, в, під, за.

Інструкція: поклади м'ячик у коробку, на стіл, під стіл тощо.

Оцінка:

1 бал - правильне та точне виконання;

0,5 бали - правильна відповідь після стимулюючої допомоги;

0,25 бали - пропуск, спотворення сенсу інструкції;

0 балів – не виконання.

Методика №4. Розуміння форм однини і множини іменників.

Інструкція: покажи на картинках: чашка - чашки, гриб - гриби, лялька - ляльки, м'яч - м'ячі.

Оцінка:

1 бал - правильне та точне виконання;

0,5 бали - правильна відповідь після стимулюючої допомоги;

0,25 бали - пропуски, спотворення сенсу інструкції;

0 балів – не виконання.

Розуміння зменшувально - нестильних суфіксів іменників

Інструкція: покажи на картинках: будинок - будиночок, ложка - ложечка, м'яч – м'ячик, лялька - лялечка.

Оцінка:

1 бал - правильне та точне виконання;

0,5 бали - правильна відповідь після стимулюючої допомоги;

0,25 бали - пропуск, спотворення сенсу інструкції;

0 балів – не виконання.

Методика № 5 "Дослідження словника та навичок словотвору"

Інструкція: у кішки - кошеня, а у...

Кози, собаки, вовка, курки, качки, свині, лисиці, корови, лева, вівці.

Оцінка:

1 бал - правильна відповідь;

0,5 бала - самокорекція або правильна відповідь після стимулюючої допомоги;

0,25 бала - невірно утворена форма;

0 балів – невиконання.

. Утворення іменників у зменшувальній формі

Інструкція: великий – м'яч, а маленький – це м'ячик. Назви ласкаво предмети, які я перераховуватиму.

Стіл, стілець, будинок, сніг, дерево.

Оцінка:

1 бал - правильна відповідь;

0,5 бала - самокорекція або правильна відповідь після стимулюючої допомоги;

0,25 бала - невірно утворена форма;

0 балів – невиконання.

Методика №6 "Дослідження зв'язного мовлення"

Складання розповіді по серії сюжетних картинок. Можливе використання якоїсь іншої послідовності з 4 - 5 картинок.

Інструкція: подивися на ці картинки, постарайся розкласти їх по порядку та скласти розповідь.

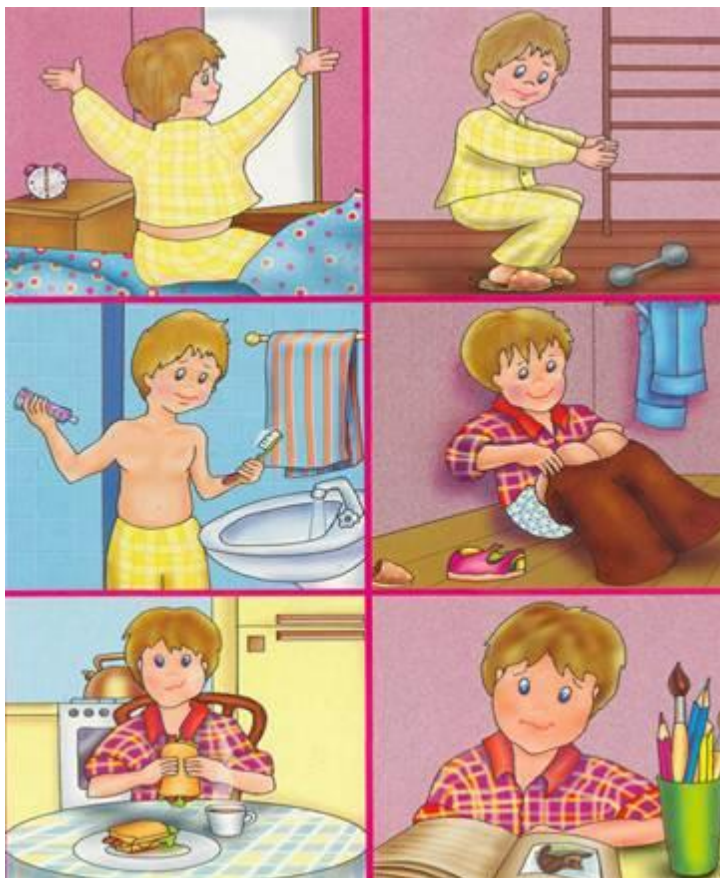
Оцінка:

5 балів - самостійно розкладені картинки та складено оповідання;

2,5 бали - картинки розкладені зі стимулюючою допомогою, розповідь складена самостійно;

1 бал - розкладання картинок і складання оповідання з наведених питань;

0 балів – невиконання завдання навіть при допомозі дорослого.

(малюнок для визначення рівня розвитку зв'язного мовлення)

Додаток В**Тест «Намалюй людину» Гудінаф - Харріс**

Призначений для вимірювання рівня інтелектуального розвитку дітей і підлітків.

Тест може бути використаний як в індивідуальному, так і в груповому дослідженні.

Особливості проведення процедури дослідження: Дитині дається аркуш білого паперу стандартного формату і один простий олівець. Олівець – обов’язково м’який, краще марки М або 2М; допустиме використання незношеного чорного фломастера. Дитину просять «якнайкраще» намалювати людину («чоловіка», «дядечка»). В процесі малювання коментарі не допускаються. Якщо випробуваний виконує малюнок людини не в повний зріст, йому пропонують зробити новий малюнок. Після закінчення малювання проводиться додаткова бесіда з дитиною, в якій уточнюються незрозумілі деталі і особливості зображення.

Тестування – переважно індивідуальне. Для дошкільників – виключно індивідуальне.

Діагностика інтелекту за допомогою тесту Гудінаф–Харріса. Шкала ознак для оцінки малюнка містить 73 пункти. За виконання кожного пункту нараховується 1 бал, за невідповідність критерію – 0 балів. У результаті підраховується сумарна оцінка.

Критерії оцінки (ознаки і їх характеристики)

1. Голова. Зараховується будь-яке досить чітке зображення голови незалежно від форми (коло, неправильне коло, овал). Риси обличчя, не обрамлені контуром голови, не зараховуються.
2. Шия. Зараховується будь-яке чітке зображення даної частини тіла, відмінної від голови і тулуба. Пряме з’єднання голови і тулуба не зараховується.
3. Шия; два виміри. Контури ший, не уриваючись, переходять у контури голови, тулуба або того й іншого одночасно. Лінія ший повинна плавно переходити в

лінію голови або тулуба. Зображення шиї у вигляді однієї лінії або «стовпчика» між головою і тулубом не зараховується.

4. Очі. Якщо намальовано хоч би одне око – то будь-який спосіб зображення визнається задовільним. Зараховується навіть єдина невизначена риска, що інколи зустрічається в малюнках зовсім маленьких дітей.

5. Деталі ока: брови, вії. Показані брови або вії, або те й інше одночасно.

6. Деталі ока: зіниця. Будь-яка явна вказівка на зіницю або веселкову оболонку, окрім ока. Якщо показано двоє очей, мають бути присутні дві зіниці.

7. Деталі ока: пропорції. Розмір ока по горизонталі повинен перевершувати розмір по вертикалі. Ця вимога має бути дотримана в зображенні обох очей, але якщо намальовано лише один око, то досить і цього. Інколи в профільних малюнках високого рівня око показане з врахуванням перспективи. У таких малюнках зараховується будь-яка трикутна форма.

8. Деталі ока: погляд. Анфас: очі явно «дивляться». Не повинно бути ні конвергенції, ні дивергенції зіниць, ні по горизонталі, ні по вертикалі. Профіль: очі мають бути показані або як у попередньому пункті, або, якщо збережена звичайна мигдалеподібна форма, зіниця має бути поміщена в передній частині ока, а не в центрі. Оцінка має бути строгою.

9. Ніс. Будь-який спосіб зображення носа. У «змішаних профілях» бал зараховується навіть якщо намальовано два носи.

10. Ніс, два виміри. Анфас: зараховується будь-яка спроба намалювати ніс двовимірним, якщо довжина носа більша ширини його основи. Профіль: зараховується будь-яка, найпримітивніша спроба показати ніс у профіль, за умови, що намальована основа носа і його кінчик. Простий «гудзик» не зараховується.

11. Рот. Будь-яке зображення.

12. Губи, два виміри. Анфас: ясно намальовані верхня і нижня губа.

13. Ніс і губи, два виміри. Дається додатковий бал, якщо виконані пункти 10 і 12.

14. Підборіддя і лоб. Анфас: мають бути намальовані обоє очей і рот, залишено достатнє місце над очима і під ротом для лоба і підборіддя. Оцінка не дуже строга. Там, де шия переходить в обличчя, має значення розташування рота по відношенню до нижньої частини голови, що звужується.

15. Підборіддя. (Не плутати з пунктом 16. Аби отримати бал по даному пункту, необхідна виразна спроба показати «загострене» підборіддя. Найчастіше цей пункт зараховується при зображенні профілю.) Чітко відокремлений від нижньої губи. Анфас: форма підборіддя має бути виділена яким-небудь чином: наприклад, кривою лінією, що проходить нижче рота або губи, або всією формою обличчя. Борода, що закриває дану частину лица, не дозволяє нараховувати бал за цим пунктом.

16. Показана лінія щелепи. Анфас: впоперек шиї проходить лінія щелепи і підборіддя, причому вона не має бути квадратної форми. Шия має бути досить широкою, а підборіддя досить загостреним, аби лінія щелепи утворила гострий кут з лінією шиї. Оцінка строга. Профіль: лінія щелепи йде у напрямку до вуха.

17. Перенісся. Анфас: ніс має правильну форму і правильно розташований. Має бути показана основа носа, а перенісся має бути прямим. Важливе розташування верхньої частини перенісся – вона повинна доходити до очей або закінчуватися між ними. Перенісся має бути вужчим основи носа.

18. Волосся I. Зараховується будь-яке, навіть найгрубіше зображення волосся.

19. Волосся II. Волосся показане не просто мазаниною або карлючками. Проте лінія волосся на черепі без яких-небудь спроб закрасити їх не зараховується. Бал дається, якщо дитина зробила спробу хоч якось закрасити волосся або показати їх хвилястий контур.

20. Волосся III. Будь-яка явна спроба показати стрижку або фасон, використовуючи чубок, баки або лінію зачіски в основі. Коли намальована людина в головному уборі, бал зараховується, якщо волосся на лобі, за вухом або ззаду вказують на наявність певної зачіски.

21. Волосся IV. Ретельне зображення волосся; показаний напрям пасм. Пункт 21 не зараховується, якщо малюнок дитини не задовольняє вимогам пункту Це ознака вищого рангу.

22. Вуха. Будь-яке зображення вух.

23. Вуха: пропорції і розташування. Вертикальний розмір вуха повинен перевищувати його горизонтальний розмір. Вуха мають бути розташовані приблизно в середній третині вертикального розміру голови. Анфас: верхня частина вуха повинна відходити від лінії черепа, обоє вух повинні розширюватися у бік основи. Профіль: має бути показана яка-небудь деталь вуха, наприклад, слуховий канал може бути намальований крапкою. Вушна раковина повинна розширюватися у бік потилиці.

Примітка: деякі діти, особливо розумово відсталі, мають тенденцію малювати вухо як би перевернутим – що розширюється у бік обличчя. У таких малюнках бал ніколи не зараховується.

24. Пальці. Будь-які ознаки пальців окрім руки або кисті. В малюнках старших дітей, які мають схильність робити ескізні зображення, цей пункт зараховується за наявності будь-якої ознаки пальця.

25. Показана правильна кількість пальців. Якщо намальовано дві кисті, необхідно, аби на обох було по п'ять пальців. У «ескізних» малюнках більш старших дітей бали зараховуються, навіть якщо не можна чітко розгледіти всі п'ять пальців.

26. Правильні деталі пальців. «Виноградини» або «палички» не зараховуються. Довжина пальців повинна виразно перевищувати ширину. У складніших малюнках, де кисть показана в перспективі або пальці намічені лише ескізно, бал зараховується. Бал дається також у випадках, коли через те, що руки стиснуті в кулаки, показані лише суглоби або частини пальців. Останнє зустрічається лише в малюнках вищої складності, де велике значення має перспектива.

27. Виокремлення великого пальця. Пальці намальовані так, що видно явна відмінність великого пальця від інших. Оцінка має бути строгою. Бал

зараховується і в тому випадку, коли великий палець явно коротший від інших або коли кут між ним і вказівним пальцем не менше, ніж у два рази перевищує кут між будь-якими двома пальцями, або якщо точка прикріплення великого пальця до кисті знаходиться значно ближчим до зап'ястя, чим в інших пальців. Якщо намальовано дві руки, перераховані вище умови повинні дотримуватися на обох руках. Якщо намальована одна рука, то при дотриманні вказаних умов бал зараховується. Пальці мають бути показані обов'язково; рука у вигляді рукавички не зараховується, якщо лише не очевидно (або встановлено в подальшій бесіді), що дитина намалювала людину в зимовому одязі.

28. Кисті. Будь-яке зображення кисті, не рахуючи пальців. Якщо є пальці, то між основою пальців і краєм рукава або манжета має бути простір. Де немає манжет, кисть повинна як-небудь розширюватися, зображуючи долоню або тильну сторону руки, на відміну від зап'ястя. Якщо намальовано дві руки, ця ознака має бути на обох.

29. Намальовано зап'ястя або кісточку. Або зап'ястя, або кісточка (щиколотка) намальовані явно окремо від рукава або штанини. Тут недостатньо лінії, намальованій упоперек кінцівці, що показує край рукава або штанини (це зараховується в пункті 55).

30. Руки. Будь-який спосіб зображення рук. Одних лише пальців недостатньо, але бал зараховується, якщо між основою пальців і тією частиною тіла, до якої вони приєднані, залишено місце. Кількість рук також має бути правильною, за винятком малюнків у профіль, коли можна зараховувати й одну руку.

31. Плечі I. Анфас: зміна напрямку контуру верхньої частини тулуба, який справляє враження угнутості, а не опуклості. Ця ознака оцінюється досить строго. Звичайна овальна форма ніколи не зараховується, оцінка завжди негативна, якщо лише не вочевидь, що це вказівка на різке розширення тулуба нижче шиї, яке утворюється лопаткою або ключицею. Тулуб чіткої квадратної або прямокутної форми не зараховується, але якщо кути закруглені, бал надається. Профіль: оцінка має бути дещо м'якшою, ніж в малюнках анфас,

оскільки правильно змалювати плечі в профіль значно важче. Правильним можна вважати малюнок, на якому в профіль змальована не лише голова, але і тулуб. Бал зараховується, якщо лінії, що створюють контури верхньої частини тулуба, розходяться одна від одної в основі шиї, показуючи розширення грудної клітки.

32. Плечі II. Анфас: оцінюється строго, ніж попередня ознака. Плечі повинні безперервно переходити в шию і руки, мають бути «квадратними», а не звисаючими. Якщо рука відведена від тулуба, має бути показана пахва. Профіль: плече має бути приєднане в правильному місці. Рука має бути намальована двома лініями.

33. Руки збоку або чимось зайняті. Анфас: маленькі діти часто малюють руки жорстко відставленими від тулуба. Бал зараховується, якщо хоч би одна рука, намальована збоку, утворює із загальною вертикальною віссю тулуба кут не більше 10 градусів, якщо лише руки не зайняті чим-небудь, наприклад, тримають який-небудь предмет. Бал зараховується, якщо руки намальовані засунутими в кишені на стегнах («руки в брюки») або закладеними за спину. Профіль: бал зараховується, якщо руки зайняті якою-небудь роботою або вся рука піднята.

34. Ліктьовий суглоб. В середині руки має бути не плавний, а різкий вигин. (Досить на одній руці.) Вигин і складки рукава зараховуються.

35. Ноги. Будь-який спосіб зображення ніг. Кількість ніг має бути правильною. У профільних малюнках може бути або одна, або дві ноги. При оцінці треба виходити із здорового глузду, а не лише з чисто формальної ознаки. Якщо намальована лише одна нога, але ескізно намічена промежина, бал зараховується. З іншого боку, три і ноги і більше на малюнку або лише одна нога без якого-небудь виправдання відсутності другої не враховується. Одна нога, до якої приєднано дві ступні, оцінюється негативно.

36. Стегно I (промежина). Анфас: показана промежина. Найчастіше вона зображується внутрішніми лініями ніг, що зустрічаються в точці з'єднання з тілом. (Маленькі діти зазвичай поміщають ноги якнайдалі одну від одної. Такий

спосіб зображення за даним пунктом балу не отримує.) Профіль: якщо намальована лише одна нога, то мають бути передані контури сідниці.

37. Стегно II. Стегно має бути намальоване точнішим, ніж це необхідно для отримання балу в попередньому пункті.

38. Колінний суглоб. Так само як і в лікті, повинен мати місце різкий (а не плавний) вигин приблизно в середині ноги, або, що інколи зустрічається в малюнках дуже високої складності, звуження ноги в цій точці. Брюки завдовжки по коліно – ознака недостатня. Складка або штрихи, що показують коліно, оцінюються позитивно.

39. Ступня I. Будь-яке ображення. Зараховується зображення ступні будь-яким способом: дві ступні анфас, одна або дві ступні в профільному малюнку. Маленькі діти можуть змальовувати ступні, приєднуючи шкарпетки до нижньої частини ноги. Це зараховується.

40. Ступня II. Пропорції. Ступні і ноги мають бути показані в двох вимірах. Ступні мають бути не «обрубані», тобто довжина ступні повинна перевищувати її висоту від підошви до підйому. Довжина ступні не повинна перевищувати $1/3$ від загальної довжини всієї ноги і не має бути менше $1/10$ загальної довжини ноги. Бал зараховується в малюнках анфас, де ступня показана більшою в довжину, ніж завширшки.

41. Ступня II. П'ята. Будь-який спосіб зображення п'яти. На малюнках в анфас ознака зараховується формально, коли ступні змальовані так, як показано на малюнку (за умови, що є деяка роздільна лінія між ногою і ступнею). У профільних малюнках має бути підйом.

42. Ступня IV. Перспектива. Спроба дотримання ракурсу, принаймні, для однієї ступні.

43. Ступня V. Деталі. Будь-яка деталь, наприклад шнурки, зав'язки, ремінці або підошва черевика, змальована подвійною лінією.

44. З'єднання рук і ніг з тулубом I. Дві руки й обидві ноги приєднано до тулуба в будь-якій точці, або руки приєднані до шиї, або до місця з'єднання голови з тулубом (коли немає шиї). Якщо відсутній тулуб, оцінка завжди нуль. Якщо

ноги приєднані не до тулуба, а до чого-небудь ще, незалежно від приєднання рук, оцінка нуль.

45. Приєднання рук і ніг II. Руки і ноги приєднані до тулуба у відповідних місцях. Бал не зараховується, якщо приєднання руки займає половину або більше грудної клітки (від шиї до талії). Якщо немає шиї, руки повинні приєднуватися до верхньої частини тулуба. Анфас: якщо присутня ознака 31, то місце приєднання повинне знаходитися точно на плечі. Якщо за ознакою 31 дитина отримала нуль, то точка приєднання повинна припадати точно на те місце, де мають бути намальовані плечі. Оцінка строга, особлив при негативній оцінці за пунктом 31.

46. Тулуб. Будь-яке чітке зображення тулуба в одному або двох вимірах. Там, де жодної явної відмінності між головою і тулубом немає, але риси обличчя показані у верхній частині цієї фігури, бал зараховується, якщо риси обличчя займають не більше половини фігури; інакше оцінка нуль (якщо лише немає поперечної риси, що показує нижню межу голови). Будь-яка фігура, намальована між головою і ногами, зараховується як тулуб, навіть якщо її розмір і форма швидше нагадують шию, чим тулуб. (Це правило засноване на тому, що багато дітей, у малюнках яких є така особливість, у відповідь на це запитання називають дану частину тулубом.) Ряд гудзиків, що йде вниз між ногами, оцінюється як нуль за ознакою тулуба, але як бал за ознакою одягу, якщо лише поперечна лінія не показує межу тулуба.

47. Пропорційність тулуба: два виміри. Довжина тулуба повинна перевищувати його ширину. Вимірюється відстань між точками найбільшої довжини і найбільшої ширини. Якщо дві відстані однакові або настільки близькі, що різницю між ними важко вловити, – оцінка нуль. В більшості випадків різниця досить велика, і її можна визначити на око, без виміру.

48. Пропорції: голова I. Площа голови має бути не більше половини і не менше $1/10$ площі тулуба. Оцінка досить м'яка.

49. Пропорції: голова II. Голова складає приблизно $1/4$ площі тулуба. Оцінка строга: не зараховується, якщо більше $1/3$ і менше $1/5$. Там, де не показана

промежина, як, наприклад, в деяких профільних малюнках, приймається пояс або талія приблизно на рівні $2/3$ низу загальної довжини тулуба.

50. Пропорції. Анфас: довжина голови більше її ширини; має бути показана загальна овальна форма. Профіль: голова має явно подовжену, довгасту форму. Обличчя довше за основу черепа.

51. Пропорції: руки I. Руки, принаймні, дорівнюють довжині тулуба. Кінчики кистей досягають середини стегон, але не коліна. Кисті не обов'язково доходять до (або нижче) промежини, особливо якщо ноги незвично короткі. На малюнках анфас обидві руки повинні мати таку довжину. Оцінюється відносна довжина, а не положення рук.

52. Пропорції: руки II. Конічна форма рук. Передпліччя є вже верхньою частиною руки. Зараховується будь-яка проба звужити передпліччя, якщо лише це не робиться прямо в талії. Якщо цілком намальовано обидві руки, звуження мають бути на обох.

53. Пропорції: ноги. Довжина ніг не має бути меншою вертикального розміру тулуба і не більшою подвійного розміру тулуба. Ширина кожної ноги менше ширини тулуба.

54. Пропорції: кінцівки в двох вимірах. Обидві руки і ноги показано в двох вимірах. Якщо руки і ноги двовимірні – бал зараховується, навіть якщо кисті і ступні змальовані лінійно.

55. Одяг I. Будь-які ознаки зображення одягу. Як правило, найбільш ранні способи є рядом гудзиків, що йдуть вниз до центру тулуба, або капелюхом, або те й інше разом. Зараховується навіть що-небудь одне. Одна крапка або маленький кружечок в центрі тулуба практично завжди означає пупок і не зараховується як елемент одягу. Серія вертикальних і горизонтальних ліній, намальованих впоперек тулуба (а інколи і впоперек кінцівок), є найпоширеніший спосіб зображення одягу. За це дається бал. Також зараховуються риси, які можуть бути розцінені як вказівка на кишені або манжети.

56. Одяг II. Наявність, принаймні, двох непрозорих предметів одягу, таких як капелюх, брюки і т. п., що приховують частину тіла, яку вони покривають. При оцінці малюнка за даним пунктом слід мати на увазі, що якщо капелюх просто трохи торкається верху голови, але не покриває жодної її частини, бал не зараховується. Одні лише гудзики без яких-небудь інших вказівок на ознаки одягу (наприклад, пальто, піджак) не зараховуються. Пальто має бути змальоване за допомогою двох наступних ознак: рукави, комір або лінія горлового вирізу, гудзики, кишені. У зображенні брюк мають бути: пояс, ремінь, застібка, кишені, манжети або будь-який спосіб розмежування ступні і ноги від низу штанини. Зображення ступні як продовження ноги не зараховується, якщо лінія впоперек ноги – єдина ознака, що вказує на відмінність ступні і кісточки.

57. Одяг III. У малюнку немає прозорих елементів одягу. І рукави і брюки мають бути показані окремо від зап'ястя рук і ступень ніг.

58. Одяг IV. Намальовано, принаймні, чотири предмети одягу. Предмети одягу можуть бути наступними: капелюх, туфлі, пальто, піджак, сорочка, комір, краватка, ремінь, брюки, жакет, футболка, робочий халат, шкарпетки. (На туфлях мають бути присутні деякі деталі – шнурки, ремінці або підошва, змальована подвійною лінією. Одного лише каблука недостатньо. В брюк повинні мати місце деякі деталі, такі як застібка, кишені, манжети. В пальта, піджака або сорочки мають бути показані: комір, кишені, лацкани. Одних лише гудзиків недостатньо. Комір не слід плутати з шиєю, змальованою як проста вставка. Галстук часто досить непомітний, його наявність уточнюється при уважному розгляді або в ході бесіди.)

59. Одяг V. Повний костюм без яких-небудь безглуздостей (несумісних предметів, деталей). Це може бути і «форма» (не лише військова форма, але і, наприклад, ковбойський костюм) або повсякденний костюм. У другому випадку костюм має бути бездоганним. Це «заохочувальний» додатковий пункт, і, отже, тут повинно бути показано більше, ніж у пункті 58.

60. Профіль І. Голова, тулуб і ноги в профіль мають бути показані без помилок. Тулуб не вважається намальованим у профіль, якщо центральна лінія гудзиків не зрушена від середини фігури в бік тулуба, або якщо немає інших вказівок, як, наприклад, відповідне положення рук, кишень, краватки. В цілому малюнок може містити одну (але не більш) з наступних трьох помилок: 1) прозорість тіла – контур тулуба видно крізь руку; 2) ноги намальовані не в профіль; у повному профілі, принаймні, верхня частина однієї ноги має бути закрита іншою ногою, яка ближче; 3) руки приєднані до контуру спини і простягнуті вперед.

61. Профіль ІІ. Фігура має бути показана в профіль абсолютно правильно, без помилок і випадків прозорості.

62. Анфас. Включає частковий профіль, дитина намагається показати фігуру в перспективі. Всі інші частини тіла на своїх місцях і сполучені правильно, за винятком частин, прихованих перспективою або одягом. Істотні деталі: ноги, руки, очі, ніс, вуха, шия, тулуб, долоні (кисті), ступні. Ступні мають бути змальовані в перспективі, але не в профіль, якщо лише вони не обернені в різні сторони. Частини мають бути показані двовимірними.

63. Рухова координація в малюванні ліній. Погляньте на довгі лінії рук, ніг і тулуба. Лінії мають бути твердими, впевненими і без випадкових вигинів. Якщо в цілому лінії справляють враження твердих, упевнених і свідчать про те, що дитя контролює рухи олівця, бал зараховується. Малюнок може бути вельми невмілим, та все ж бал має бути зарахований. Декілька довгих ліній можуть бути обведені або стерті. Лінії на малюнку не обов'язково мають бути дуже рівними і плавними. Маленькі діти інколи намагаються «розфарбовувати» малюнок. Уважно вивчіть лінії малюнка. Старші діти часто користуються ескізами, уривчастим методом, легко відмітним від невпевнених ліній, що виникають унаслідок незрілої координації.

64. Рухова координація в малюванні з'єднань. Погляньте на точки з'єднання ліній. Лінії повинні зустрічатися точно, без явної тенденції до пересічення або накладення і без проміжку між ними (малюнок з декількома лініями оцінюється

строго, ніж малюнок з частими змінами напрямку ліній). Ескізний, уривистий малюнок зазвичай зараховується, не дивлячись на те, що з'єднання ліній тут можуть бути невизначеними, оскільки ця здатність властива майже виключно малюнкам зрілого типу. Допускаються деякі підтирання.

65. Вища рухова координація. Це «заохочувальний», додатковий пункт за вміле володіння олівцем як в малюванні деталей, так і в малюванні основних ліній. Зверніть увагу на дрібні деталі, а також на характер основних ліній. Всі лінії мають бути намальовані твердо, з правильними з'єднаннями. Промальовування олівцем тонких деталей (рис обличчя, дрібних деталей одягу і т. п.) вказує на хорошу регуляцію рухів олівця. Оцінка має бути дуже строгою. Перемальовування або підтирання анулюють бал за цей пункт.

66. Напрямок ліній і форма: контур голови (якість ліній в малюванні форм). Контур голови має бути намальований без явних ознак мимовільних відхилень. Бал зараховується лише в тих малюнках, де форма досягається без неправильних попередніх спроб (круг, еліпс). У профільних малюнках простий овал, до якого приєднаний ніс, не зараховується. Оцінка має бути досить строгою, тобто контур обличчя має бути намальований єдиною лінією, а не по частинах.

67. Якість ліній у малюванні форм: контур тулуба. Те ж, що і в попередньому пункті, але для тулуба. Слід звернути увагу на те, що примітивні форми (паличка, круг або еліпс) не зараховуються. Лінії тулуба повинні вказувати на спробу навмисно відійти від простої яйцевидної форми.

68. Якість ліній в малюванні форм: руки і ноги. Руки і ноги мають бути намальовані без порушення форми, як в попередньому пункті, без тенденції до звуження в місцях з'єднання з тілом. І руки і ноги мають бути намальовані двовимірними.

69. Якість ліній в малюванні форм: риси обличчя. Риси обличчя мають бути повністю симетричними. Очі, ніс і рот мають бути показані двовимірними. Анфас: риси обличчя мають бути розміщені правильно і симетрично, повинні ясно передавати вигляд людського лиця. Профіль: контур ока має бути

правильним і розташований у передній частині голови. Ніс повинен утворювати тупий кут з лобом. Оцінка строга, «карикатурний» ніс не зараховується.

70. «Ескізна» техніка. Лінії утворені добре регульованими штрихами. Повторний обвід відрізків довгих ліній не зараховується. «Ескізна» техніка зустрічається в роботах деяких старших дітей і майже не зустрічається у дітей молодше 11–12 років.

71. Особливе промальовування деталей. За допомогою особливих ліній або штрихування повинно бути намальовано щось (одне або більш) з наступного переліку: складки одягу, зморшки або фалди, виправка тканини, волосся, черевики, забарвлення або предмети фону.

72. Рух рук. Фігури повинні виражати свободу рухів у плечах і ліктях. Досить при зображенні однієї руки. «Руки в брюки» або руки в кишенях не зараховуються, якщо видно і плечі, і лікті. Які-небудь дії не обов'язкові.

73. Рух ніг. Свобода в рухах і в колінах, і стегнах фігури. Критерії аналізу малюнка розроблені і сформульовані творцями тесту. При аналізі конкретного матеріалу окремі критерії можуть здатися недостатньо чіткими. Через це можливі суб'єктивні інтерпретації, і отриманий показник може не цілком відповідати рівню безумовної точності. Якість обробки тестового матеріалу зростає у міру засвоєння досвіду тестування і обраховування результатів.

Аналіз.

3 роки – 100% – 7 балів; 70% – 1 бал.

4 роки – 100% – 10 балів; 70% – 3 бали.

5 років – 100% – 16 балів; 70% – 6 балів.

6 років – 100% – 18-19 балів; 70 % – 7 балів.

7 років – 100% – 22-23 бали; 70 % – 9 балів.

8 років – 100% – 26 балів; 70% – 10 балів.

9 років – 100% – 31 бал; 70% – 13 балів.

10 років – 100% – 34-35 балів; 70% – 14-15 балів.

11 років – 100% – 36-38 балів; 70% – 15-16 балів.

12 років – 100% – 39-41 бал; 70% – 18 балів.

13 років – 100% – 42-43 бали; 70% – 21 бал.

14–15 років – 100% – 44-46 балів; 70% – 24 бали.